

Kérdésselvetés, a vizsgálat célja

A soproni jezsuita rendház azok közé a 17. századi magyarországi jezsuita intézmények közé tartozik, amelyek forrásviszonyaik és kutatottságuk alapján egyaránt viszonylag jól ismertek. A kezdetektől fennmaradt háztörténet (*historia domus*),² a jezsuita éves jelentések (*litterae annuae*),³ a kollégium saját iratanyaga⁴ és a gazdag városi levéltár⁵ már száz egy évszázaddal ezelőtt lehetővé tették a kollégium történetének összefoglalását.⁶ Ugyanez idő tájt a rendház-történet a jezsuita rendtörténeti kutatások látókörébe is bekerült.⁷ Az utóbbi években a várostopográfia és az építéstörténet terén születtek fontos új eredmények,⁸ miközben főként a jezsuita rendi források segítségével a kollégium alapítástörténetéről is önálló tanulmány készült.⁹

Sopron a (Magyar Királyságot is magába foglaló) osztrák jezsuita rendtartomány központi régiójához tartozott. A város már a nagyszombati egyetemalapítás alkalmával tartott főpapi-főúri tanácskozáson (1635. november 13.) szóba került mint lehetséges új

¹ A szerző a „Katolikus iskoláztatás a kora újkori Magyarországon” című, NKFIH K 116116. sz. projekt tudományos munkatársa.

² *Historia Collegii Soproniensis ab ipsis eiusdem initiis anno 1636 iactis per continuatam diligenter annorum seriem charae posteritati fideliter tradita.* Tom. 1., Österreichische Nationalbibliothek (Bécs) (= ÖNB) Handschriftensammlung, Cod. 14003. (a továbbiakban: HCS).

³ A jezsuita éves jelentéseknek első sorban a Bécsben őrzött példányaikat használtam. (Ezek mikrofilm-másolatait a Magyar Tudományos Akadémia Könyvtár és Információs Központ Mikrofilm-tárában is tanulmányoztam.) Lelőhelyük: ÖNB, Handschriftensammlung; e kötetekre így hivatkozom: LAW évszám (kötetszám). A sorozat másik, római példányának lelőhelye: Archivum Romanum Societatis Iesu (Róma); kötetekre így hivatkozom: LAR évszám (ARSI, kötetszám).

⁴ Magyar Nemzeti Levéltár (= MNL) Országos Levéltára (= OL), Magyar kincstári levéltárak, Magyar Kamara Archívuma, Acta Iesuitica, Collegium Soproniense (= MKA E 152 Coll. Sopr.).

⁵ MNL Győr-Moson-Sopron Megyei Levéltárának Soproni Levéltára (Sopron), Sopron Város Levéltára, különösen: Lad. III. et C (Acta et negotia reverendorum patrum Iesuitarum et Dominicanorum).

⁶ *Robert Schwartz von Megyes: Die Geschichte des Kollegs der Gesellschaft Jesu in der königlichen Freistadt Sopron (Ödenburg) 1636–1773.* Veszprém, 1935. (a továbbiakban: *Schwartz: Die Geschichte*).

⁷ Ennek tanúsága a *historia domus* 1918–1919-ben, Szittyay Dénes SJ által készített szinte teljes, kéziratos másolata, I. Jézus Jézus Társasága Magyarországi Rendtartományának Levéltára (Budapest) VI.20. Szittyay Dénes rendtörténeti gyűjtése D 61.

⁸ Vö. pl. Magyar Várostartörténeti Atlasz 1. Sopron. Összeáll. *Jankó Ferenc, Kücsán József, Szende Katalin.* Sopron, 2010. (a továbbiakban: Sopron Atlasz); *Gabrieli Gabriella – Kelemen István – Nemes András: Johanniták – jezsuiták – Vig paraszt.* (A Bécsi utca 7-9-11. és a Szélmalom u. 10. számú telkek története). Soproni Szemle 67. (2013) 2. sz. 117–137. (a továbbiakban: *Gabrieli – Kelemen – Nemes: Johanniták*).

⁹ *Kádár Zsófia: A soproni jezsuita kollégium kezdetei (1636–1640): Dobronoki György SJ superiorasága,* 1. rész. Soproni Szemle 65. (2011) 4. sz. 381–402., 2. rész. Soproni Szemle 66. (2012) 1. sz. 54–70. (a továbbiakban: *Kádár: A soproni kollégium*)

kollégium helyszíne. A régióban a későbbi soproni alapító, az (ifjabb) Draskovich György győri püspök (1635–1650) még váci püspökként és pozsonyi prépostként (1630–1635) szándékozott kollégiumot alapítani 1631-ben Kőszegen, de terve meghiúsult. A soproni alapítás 1636-tól egészen 1650-ig elhúzódó folyamata során Draskovich, az őt támogató uralkodó, II. Ferdinánd, illetve Esterházy Miklós nádor az erős, evangélikus városvezetés ellenében telepítette le a Jézus Társaságát a szabad királyi városban, amellyel a jezsuiták működésének feltételeiről szerződést kötöttek. A jezsuita rendi vezetéssel, Joannes Buccellini tartományfőnökkel és Francesco Piccolomini rendfőnökkel csak 1650 őszén sikerült az alapítás jogi aktusát lezárni. Draskovichot a Jézus Társasága elismerte a kollégium fundátoraként, amiért ő a Krisztus Teste-konfraternitás, a keresztes (egykori johannita) javadalom és a pornói apátság javainak átadása mellett 40000 forintos alapítványt tett hat százalékos kamatra a kollégium javára. A rendház szövevényes, az anyagi javakban való szűkölködéstől sem mentes korai éveinek emblematiszta alakja volt a nagy formátumú jezsuita, Dobronoki György, aki a letelepedés előkészítésében való meghatározó részvétele után 1637 novemberétől 1639 őszéig állt *superiorként* a rezidencia élén.¹⁰

A soproni rendház tehát, bár kezdetől fogva gimnázium is működött mellette, csak lassabban érte el a nagyobb stabilitást és intézményi önállóságot jelentő kollégiumi rangot, mint a néhány évvel korábban ugyane régióban alapított társai, a pozsonyi (1626) vagy a győri (1626/27) kollégiumok. A jezsuita kollégium intézménytípusa ekkorra már a Jézus Társasága leggyakoribb rendházfajtája volt, amelynek alapítását és tevékenységét a rend szigorú feltételekhez kötötte.¹¹ Ráadásul a Magyar Királyságban az 1608. évi koronázás előtti 8. törvénycikk alapján a Társaság nem rendelkezhetett birtokokkal és birtokjoggal,¹² ami Sopron esetében is a birtokjog és a birtokkormányzat tényleges átadásának elhúzódását eredményezte. A gyakorlatban az ellenreformáció és a katolikus megújulás folyamata a főpapi és katolikus főúri alapítások előtt mégis megnyitotta a kapukat, így a soproni kollégium a 17. század második felére az osztrák rendtartomány intézményhálózatának fontos láncszemévé nőhetett ki magát: rendháza mint a katolikus egyház egyik legerősebb soproni bázisa, mint vidéki missziók kiindulópontja és mint regionális vonzáskörzetű gimnázium fenntartója egyaránt meghatározó volt a város, a megye és a tágabb, nyugat-magyarországi régió életében.

¹⁰ L. uo.

¹¹ A jezsuita kollégium mint intézménytípus kialakulásáról l. *Ladislaus Lukács*: De origine collegiorum externorum deque controversiis circa eorum paupertatem obortis (1539–1608). Archivum Historicum Societatis Iesu 29. (1960) 189–245., 30. (1961) 3–89.; ez alapján: *Kádár Zsófia*: A jezsuita kollégium mint intézmény fejlődése a 17. század elejéig. In: Helytállás. A XII. Eötvös Konferencia Történeti Ülésének tanulmányai. Szerk. László Gábor, Toronyi Alexandra. Bp., 2012. 193–214.

¹² Corpus juris Hungarici. Magyar törvénytár. 1608–1657. évi törvénycikkek. Ford. *Kolosvári Sándor, Óvári Kelemen*, jegyz. *Márkus Dezső*. Bp., 1900. (Magyar törvénytár 1000–1895 millenniumi emlékkiadás) 14–15. vö. *Tusor Péter*: Pázmány, a jezsuita érsek. Kinevezésének története, 1615–1616 (Mikropolitikai tanulmány). Budapest–Róma, 2016. (Collectanea Vaticana Hungariae classis I. vol. 13.) 50–51. és *Kádár Zsófia*: Soprontól Pozsonyig. A jezsuiták 17. századi országrendiségének kérdéséhez. In: Az 1625. évi soproni koronázó országgyűlés. Szerk. Dominkovits Péter, Katona Csaba, Pálffy Géza. (Megjelenés alatt.)

Az intézmény működésének első korszakát (a teljességről ezúttal is lemondva) az alábbiakban három nagy téma köré csoportosítva tekintem át: (1) a jezsuita épületeknek a városban elfoglalt helyét és funkcióját, (2) a rendház belső életét és a rendtagállomány jellemzőit, végül (3) a jezsuiták „apostoli munkáját” (oktatás, lelkipásztorkodás) vizsgálom.¹³

1. A jezsuiták helye a városi térben

A soproni rendház épületei a korai időszakban kevésbé alkalmas helyen, széttöredezett telekállományon és a belvároson kívül helyezkedtek el. Ennek nem csak az elhúzóóda alapítási folyamat volt az oka, hanem az evangélikus város erős ellenállása is. A kezdetben átvett Fövényverem utcai házak, illetve a Bécsi utcai Keresztelő Szent János-templom, illetve johannita (keresztes) javadalom mellett alig jutottak újabb épülethez vagy építési telekhez egészen az 1674-ig, amikor az erőszakos ellenreformáció átrendezte a felekezetek városon belüli helyzetét. Bár Sopron történeti topográfiája az utóbbi években is a kutatás homlokterében állt,¹⁴ mégis mivel a jezsuita épületek tekintetében még maradtak nyitott kérdések, és mert nem egyetlen épületkomplexumról van szó, célszerű a funkcionális felsorolás helyett egyes épületek szerint sorra venni a Jézus Társasága által a 17. században használt ingatlanokat.

A Draskovich püspök által megszerzett, a Fövényverem utcában (mai 5. sz. alatt) álló két ház: a Tizennégy segítőszentről nevezett oltárjavadalmas ház, más néven Kirchhaus és a Krisztus Teste-társulat javadalmas háza középkori épületek voltak.¹⁵ Miután 1636 szeptemberében a jezsuiták átvették,¹⁶ Dobronoki György felmérte állapotukat, és a szükséges teendőkről egy memoriálét készített a püspöknek.¹⁷ Kezdetben a rendház és az iskola is itt működött. Az egymással összeépült két ház nyugati részén, a pince felett az iskola számára megfelelő termet alakítottak ki. A keleti házirész kisebb helyiségeiben kapott helyet a rendház, ahová Holovics Ádám *superior* (1636. okt.–1637. okt.)¹⁸ és első társa, Christoph Wilpenhoffer¹⁹ 1636. november 12-én költözött be. Még az első tanévben új lépcső, új ajtók és ablakok készültek, az építkezéshez Esterházy Miklós nádortól

¹³ A tanulmány elkészítéséhez felhasználtam doktori értekezésemet és ahhoz kapcsolódó forrásgyűjtésemet is: *Kádár Zsófia Klára*: Jezsuita kollégium és helyi társadalom a 17. századi Nyugat-Magyarországon (Pozsony, Győr, Sopron). Doktori disszertáció. ELTE BTK TDI. Bp., 2016. (a továbbiakban: *Kádár*: Jezsuita kollégium).

¹⁴ Az alábbi vizsgálat is jelentős mértékben a várostörténeti atlaszra (Sopron Atlasz) támaszkodik.

¹⁵ Vö. Sopron Atlasz, adattári rész: 19.1 (Egyházi tulajdonú lakóépületek), Fövényverem u. 5.

¹⁶ Vö. Dobronoki naplóbejegyzése (1636. szept. 13.), *Originales literae circa Collegium Soproniense 1639*. Soproni Evangélikus Levéltár, I. 20. (a továbbiakban: *Originales literae*), 106.

¹⁷ Dobronoki memoriáléja Draskovich részére (1636. szept. 13.) *Originales literae*, 173–176.

¹⁸ *Kádár*: A soproni kollégium, 2. rész, 54–57.

¹⁹ Christoph Wilpenhoffer (1597–1671), 1636-ban az első német hitszónok Sopronban. *Catalogi personarum et officiorum Provinciae Austriae S. I., II. (1601–1640). III. (1641–1665). IV. (1666–1683)*. Coll. et ed. *Ladislav Lukács*. Romae, 1982, 1990. (a továbbiakban: *Lukács*: *Catalogi*) II. 789–790.

köveket kaptak.²⁰ A felújítási munkákat 1637 októberétől a Holovics helyett a rezidencia élére kinevezett Dobronoki vezette. Az ő idejében, 1639-ig még egy boltíves szoba és egy közös fűtőház (*hypocaustum*) épült. A két ház kertjeihez még egy kis kertet is hozzá tudtak csatolni, így egészen a külső városfalig nyúló keskeny kert és szőlő csatlakozott a rezidencia belső udvarához. A szükséges mértékben felújított házak értékét a hozzájuk tartozó szőlőkkel együtt Dobronoki 1639-ben tízezer forintra becsülte.²¹ Az iskola csak 1640-ig maradt itt, ezután 1684-ig az egész épület a jezsuiták soproni rendházaként szolgált, amiről a „Koliseum” nevet nyerte.²² A kert és a belső udvar közlé, a területnek a rendház (azaz a belváros) felé való meredek lejtése miatt 1647-ben támfalat, illetve a kert és a szőlő közé kaput építettek.²³ 1652 őszén egy tűzvész a kollégiumot, annak tetejét megrongálta, ami új építkezésekre adott lehetőséget.²⁴ Mivel a város elzárkózott, hogy a jezsuitáknak építési telket adjon, Franz Antonelli rektor (1651. ápr. 17.–1654)²⁵ a következő évben kölcsönt vett fel és kijavíttatta a rendház sérüléseit, egyúttal — feltevésem szerint emeletráépítéssel — 10 szobával és egy órának való kis tornyocskával bővítette az épületet. A rendtagok (1653-ban 14-en laktak a rendházban) közül így mindenkinek saját szobája lett, holott addig akár 2-3 ember is lakott egy helyiségben. Az építkezés ellen a város sokat tiltakozott, de nem tudta a bővítést megakadályozni.²⁶ Az épület ezután nagyobb változtatás nélkül érte meg az 1773. évi feloszlást. A Magyar Kamara kezelésébe vett házról ekkor Franz Karl Römisch kamarai építőmester készített egy alaprajzot (1. ábra), amely azt bizonyítja, hogy a ma is álló épület nagy vonalakban napjainkban is a jezsuiták által kialakított formáját őrzi.²⁷

²⁰ HCS, 68., 79. vö. *Schwartz*: Die Geschichte, 19.

²¹ HCS, 62.

²² A köznyelvben még 1956-ban is e néven volt benne, vö. *Csatkai Endre et al.*: Sopron és környéke műemlékei. 2. jav., bőv. kiad. Bp., 1956. 356.

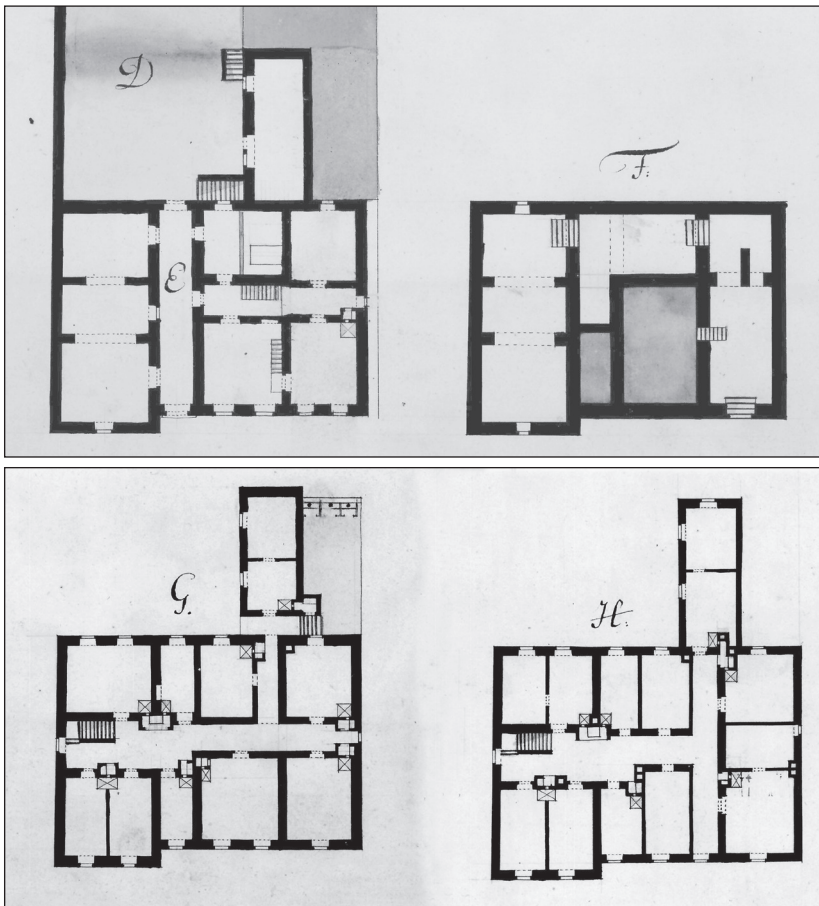
²³ HCS, 130.

²⁴ HCS, 138., továbbá Archivum Romanum Societatis Iesu (Róma) Austr. 6. 127r. 1652. nov. 2. [Goswin Nickel rendfőnök] Franz Antonelli soproni rektornak.

²⁵ HCS, 136. (1651), *Lukács*: Catalogi III. 327., 358., 389.

²⁶ HCS, 139. vö. *Schwartz*: Die Geschichte, 34–35. A 10 szoba hozzáépítéséről szóló adatok szerintem nem a Kreuzhof épületére vonatkoznak, ahogy legutóbb a területen feltárást és falkutatást végző szakemberek leírták. *Gabrieli–Kelemen–Nemes*: Johanniták, 122. Az építéstörténeti adatok közül a Fövényverem utcai rendházra és a Kreuzhofon álló gimnáziumra vonatkozóak elkülönítése sokszor nem egyszerű. Számomra úgy tűnik, hogy a jezsuitáknak a belvárosi Szent György utcába való beköltözéséig a templom mellett állhatott az iskola épülete, míg a rendtagok lakhelyeül szolgáló rendház a Fövényverem utcai Koliseum volt.

²⁷ A korábban általam azonosított alaprajz: MNL OL Térképtár S12 (Helytartótanácsi térképek), Div. IX. nr. 81. „Das Vormals geweste, anjetzo genante alte Collegium deren P. Jesuiten zu Edenburg, unweit vom Mahrhoff” 42x62 cm, vászonra vont papíron színezett kéziratos alaprajz, l. <http://maps.hungaricana.hu/hu/12554/?query=JELZ%3D%28S%2012%20Div%20IX%20No%200081%29> (2018. febr. 26.). A felmérés tartalmazza az épület pince (1. és 1/a ábra „F”), földszinti („E”), első („G”) és második („H”) emeleti szintjét és a városfalig húzódó kertet, illetve szőlőt (1. ábra „C” és „B”). Az alaprajzot 2012 őszén összevettem az akkori Kulturális Örökségvédelmi Hivatal Tervtárának műemléki dokumentációjával, amely az 1962. évi homlokzati felújítás, illetve az 1973–1974 során végzett belső és homlokzati rekonstrukciós munkák alkalmával készült.

1/a ábra: A Kolleum alaprajza (1773 után, részletek)

Az egykori johannita konvent épületéről, amely a Bécsi utcában (mai 7. sz. alatt) állt, jóval kevesebbet tudunk — mára semmi sem maradt belőle.²⁸ A jezsuiták számára Draskovich által kiszemelt és odaigért johannita javadalom, a Keresztelő Szent János-templom, rendház és vámjövedelem megszerzése is nehézségekbe ütközött a Nádasdy család kegyurasága miatt. A templomot ugyan már 1636-tól használták a páterek, de az úgynevezett Kreuzhofon álló konventépületet, illetve a területet csak 1639-ben sikerült számukra biztosítani; a város tiltakozása ellenében arra hivatkoztak, hogy mivel az nem a város kegyurasága alatt áll, annak átadása nem jelenti a Társaságnak a városon belüli

²⁸ Az épületről: Sopron Atlasz, adattári rész: 9.1.1 (Egyházak, keresztény, római katolikus), Szt. János templom és johannita kolostor, a közelmúltban a helyszínen végzett feltárásról: *Gabrieli-Kelemen-Nemes: Johanniták.*

terjeszkedését.²⁹ Paczoth Ferenc *superior* (1639–1641)³⁰ a Draskovichtól átvett egykori keresztes rendházat nagy költségen alkalmassá tette iskola céljára, „a romokból és a mocsokból kiemelte”, majd 1640-ben a püspök egyetértésével a Fövényverem utcai Kolleumból ide helyezték át a gimnáziumot.³¹ Az 1643-ban konvertált, majd a soproni jezsuiták egyik legfőbb pártfogójává előlépett gróf Nádasdy (III.) Ferenc kegyurasága miatt azonban további bonyodalmak adódtak az épület és a telek körül. Nádasdy a volt johannita épületekhez kapcsolt vámjövedelem egyharmadát, illetve a Kreuzhofon álló, bizonyos kis, vasajtós házat családi örökségének és szarvkői vára tartozékának tekintette.³² Ezt a vámharmadrészt 1645 márciusában kapták meg a jezsuiták Nádasdytól, a város és Lónyi Mihály plébános ellentmondása dacára.³³ A gróf és a soproni jezsuiták, illetve a tartományfőnökök között ezután egy egészen 1669-ig elhúzódó, sikertelen egyezkedési folyamat zajlott, ami arra irányult, hogy Nádasdyt mint kegyurat a Kreuzhof átadása, illetve egy Sopronban a Társaság számára felállítandó új, tercia próbációs rendház építése révén ismerjék el fundátornak.³⁴ Ez azonban több okból megghiúsult, talán elsősorban amiatt, hogy a város semmiféle újabb építkezéshez nem volt hajlandó a jezsuiták számára telket biztosítani. A Kreuzhoffal kapcsolatos bizonytalanságot tükrözi a háztörténet szövevényes leírása, amely szerint 1662-ben a telken egy új iskolaépület befejezetlen négy fala állt, mivel a terület — amelyen a régebbi iskolaépület, az istálló, egy kis kert és a templom volt — jogi helyzetében maga Paulovich János rektor (1660. júl. 12.–1663. júl. 30.)³⁵ is elbizonytalanodott. A Draskovichcsal kötött 1650. évi szerződéshez hűen a jezsuiták vonakodtak elismerni, hogy Nádasdy a Kreuzhof bármely részét nem az egykori keresztes javadalom, hanem saját szarvkői vára részének tekintette.³⁶ A kínos nézeteltérésnek, amely a soproni jezsuitáknak „színlelt késlekedésre” adott okot az iskola építésében, a gróf váratlan elfogása vetett véget. A számomra ismeretlen kimenetelű iskolaépítés azonban rövidesen elveszítette korábbi jelentőségét, mivel bő egy évtized múlva a rendházzal együtt a gimnázium is a belvárosi Szent György utcába költözött át.

A jezsuiták Sopronban kezdettől fogva saját templomot használtak. A Keresztelő Szent János-templom késő gótikus, egyhajós, hálóboltozatos épülete a Bécsi utcai Kreuzhofon állt. Az 1636 őszi átvétel óta a rendház kialakítása mellett a páterek törekedtek

²⁹ Vö. Schwartz: Die Geschichte, 25.

³⁰ HCS, 110. (1639), *Lukács*: Catalogi II. 495., 529., III. 26.

³¹ HCS, 111.

³² Vö. HCS, 178. (1662)

³³ HCS, 119. (1645)

³⁴ A terciaház-alapítási kísérletről l. *Kádár Zsófia*: A rekatolizáció ismeretlen munkásai. Tercia próbációs jezsuiták Nyugat-Magyarországon a 17. században. In: *Primus inter omnes. Tanulmányok Bedy Vince születésének 150. évfordulójára*. Szerk. Arató György, Nemes Gábor, Vajk Ádám. Győr, 2016. (A Győri Egyházmegyei Levéltár kiadványai. Források, feldolgozások 25.) 475–493. (a továbbiakban: *Kádár*: A rekatolizáció), itt: 477–485.

³⁵ *Lukács*: Catalogi III. 654., 698., 741., 787.

³⁶ HCS, 178. (1662)

a templom felújítására és berendezésére is. A kápolnában az átvételkor nem volt tabernákulum, ennek elhelyezése volt az egyik legkorábbi változás. Már 1637-ben új gyóntatószéket és karzatot is építettek, új padokat pedig (evangélikus létre) Artner Erhard polgármester csináltatott. A főoltárról a Nyéki Vörös Mátyás győri kanonok által adományozott meztelen összülők képét eltávolították, a helyére egy nagy, Szent Ignácot és Xavéri Szent Ferencet ábrázoló festményt helyeztek, ami kétszáz forintjukba került.³⁷ 1638-ban már annyian látogatták a jezsuitáknál tartott szentmiséket és prédikációkat, hogy főképp nyaranta a nők rendszeresen elájultak a zsúfoltságtól, a tömeg egy része pedig a templomon kívülre rekedt, ezért a híveket a karzatra is fel kellett engedni, hogy közben meg tudják hallgatni a hitszónoklatokat.³⁸ Közben Draskovich a kollégiumalapítás véglegesítése ügyében több ízben tárgyalt a jezsuitákkal. Először 1638-ban ígérte meg, hogy saját költségén új templomot épít úgy, hogy a gótikus kápolna egészét az új templom szentélyeként meghagyja, amelyhez nagyobb méretű hajót építtet. Dobronokinak, aki a rezidencia *superior*jaként a tárgyalásokon részt vett, nem tetszett ez a javaslat, mert a domborzati viszonyok miatt az így felépített új hajó magasabban feküdt volna, mint a meghagyott szentélyrész, amibe lépcsőkön kellett volna lemenni.³⁹ A templom azonban ma is gótikus alaprajzát őrzi, mivel az építkezés nem is kezdődött el; ennek a város ellenkezése és a fundátor szűkmarkúsága is oka lehetett. A jezsuitáknak így továbbra is csak kisebb bővítésre, javításra volt lehetőségük. 1647-ben Nádasdy Ferenc adományából orgonapozitívot (hordozható orgonát) kaptak. A templomon belül egy sekrestyefélét (*sacriarium*) alakítottak ki, mert addig a miséző pap csak az evangéliumi oldalon tudott beöltözni.⁴⁰ 1651 elején az alapító püspök végakarátának megfelelően számára egy fundatori kriptát építettek sebtiben a templomhajó közepén, közvetlenül a padló alatt. Az előző év októberében elhunyt főpapot április 26-án temették el az ideiglenesnek szánt sírboltba, amelyben ma is nyugszik.⁴¹ Még ebben az évben elkészült a püspök egészalakos szobra is, amelyet a tervezett „méltó” — és soha el nem készült — síremlék részének szántak, és a templomban helyezték el.⁴² 1654-ben két oldalsó karzatot építettek, így az

³⁷ HCS, 79., 84., vö. *Schwartz*: Die Geschichte, 20.

³⁸ HCS, 91.

³⁹ HCS, 103., 109.

⁴⁰ HCS, 129.

⁴¹ HCS, 135–137., *Szabady Béla*: Draskovich György győri püspök élete és kora (1599–1650). In: A 300 éves soproni szentbenedekrendi Sz. Asztrik kat. gimnázium jubileumi értesítője az 1935/36. isk. évről. Közli Sziklai Jenő. Sopron, 1936. 15–115., itt: 108–109., LAW 1650 (Cod. 12220.) 347v. A kriptát 2015 februárjában a templomban végzett kisebb restaurálási, állagmegóvási munkák alkalmával megtalálták és feltárták Dávid Ferenc művészettörténész, Nemes András muzeológus és más szakemberek részvételével. A sírboltot magam is láthattam, a kutatásokhoz a 17. századi írásos források feltárásával járultam hozzá. A püspök csontmaradványait Kristóf Lilla antropológus vizsgálta meg.

⁴² A szobrot 2015 elején a templomba visszahelyezték, történetét Dávid Ferenc kutatja. Vele együttműködve sikerült megtalálni a szobor elkészítéséről fennmaradt forrást: MNL OL MKA E 152 Coll. Sopr. Irreg. 5. tétel, 38. sz. 1651. dec. 3. (Bécs), Pietro Madeni nyugtája Szelepchény Györgynek a Draskovich-szoborért átvett 1453 forinról. (Keő kép farago reversalisa Draskovich Epitaphiumáru).

2. ábra: Sopron templomai és jezsuita épületei (17. század)

0 100 200 300 m

- katolikus templom
- evangélikus, de 1674 után katolikus kézbe vett templom
- jezsuita épület, telek 1674 előtt (és után is)
- jezsuita épület 1674 után
- evangélikus templom 1674 után
- más fontosabb épület

A térképet a Sopron Atlasz felhasználásával a szerző tervezte, Nagy Béla rajzolta

összegyűlő hívek száma a 200 főt is elérhette. Az orgonista és a zenészek kényelmére a falon még egy ablakot nyitottak.⁴³ 1659-ben a templom új tetőt kapott egy kis tornyocskával, padlóját pedig téglá helyett kikövezték. Egyúttal a húsz éve tervezett (de az evangélikus magisztrátus ellenállása miatt addig meg nem valósított) sekrestyét is fel tudták építtetni.⁴⁴ A templom 1773-ig a jezsuitáké maradt, bár jelentősége 1674 után szintén csökkent, amikor a Társaság Sopron belvárosában nagyobb templomépülethez jutott.

Sopronban regionális viszonylatban (és a kollégiumalapítás időpontjához képest) igen korán, már 1661-ben felállítottak egy nemesi konviktust is Lippay György érsek alapítványából.⁴⁵ Az intézmény működésének első bő egy évtizedében a gimnáziumtól északnyugatra, a külváros szélén kapott helyet a Szélmalom utcában (a mai 17. sz. alatt), amíg a konviktus is beköltözhetett a templom, a rendház és a gimnázium után a belvárosba.⁴⁶ Az épület különlegessége emeleti termeinek gerendás szerkezetű, barokk provinciális stílusban kifestett és címerekkel díszített mennyezete, amely a konviktus idejéből maradt fenn egészen napjainkig.⁴⁷

A jezsuita épületek Sopronon belüli elhelyezkedése a várostörténeti atlasz, illetve az annak nyomán készült térképvázlat (2. ábra) segítségével könnyen áttekinthető.⁴⁸ A belvároson kívül, attól északra, de a 13–14. század óta lakott területen kaptak telkeket és épületeket. Ez ugyan presztízsében elmaradt attól, mintha a belvárosba költözhetek volna, közlekedés szempontjából mégis jó helyen, az Előkaputól nem messze feküdt. A főtér, ahol a városháza és a ferences templom állt, akár egy körmenet számára is elérhető távolságban volt a jezsuita templomtól. A kollégium (Pozsonyhoz hasonlóan) az úgynevezett protestáns gyászévtized eseményeinek köszönhetően, 1672 után kaphatott új telephelyet a belvárosban, a Szent György utcában. (A templom, a rendház, a gimnázium, majd a konviktus áthelyezése után a soproni jezsuiták egykori külvárosi épületeiket főként gazdasági célokra használták.)

A polgárok elleni rendkívüli törvényszéki per (1672) után Sopronban 1674 februárjában a Szent Mihály-, a Szent Erzsébet- és a Szent György-templomot, az egyházi beneficiumokat, illetve a Vitnyédy-házat adta át a város kényszerű egyezség keretében a Magyar Kamarának. A Szent György-templomot és a vele szomszédos Vitnyédy-házat (Szent György u. 7.) a jezsuiták kapták meg 1674–1675 folyamán; a házat formálisan megvásárolták. A ház nagyobb, a templom kisebb részben sérült a belvárost 1676-ban pusztító tűzvészben. Ez hozzájárult, hogy a Vitnyédy-ház, illetve a vele szomszédos, a

⁴³ HCS, 140.

⁴⁴ HCS, 156., vö. *Schwartz*: Die Geschichte, 35.

⁴⁵ HCS, 160–161., *Schwartz*: Die Geschichte, 36.

⁴⁶ Sopron Atlasz, adattári rész: 18.2 (Középszintű iskolák) és 23.3 (Majorságok), 1734-ben már Esterházy-majorként ismert.

⁴⁷ Vö. *Voit Pál*: Régi magyar otthonok. Bp., 1943. (Reprint: Bp., 1993.) 108. A gerendás mennyezetet a közelmúltban Velledits Lajos restaurátor vezetésével teljesen felújították. Az épületben ma zeneiskola működik.

⁴⁸ Sopron Atlasz, A.3.3 és A.3.4 (Sopron topográfiai fejlődése) táblák.

páterek által 1677-ben megvásárolt Türk-ház (Szent György u. 5.) helyére 1680–1685 között teljesen új kollégiumépületet emeltek, amelynek befejezése 1699-ig húzódott, bár a rendház már 1684-ben ide költözött át a Fövényverem utcából.⁴⁹ A nemesi konviktus számára 1685/87-ben vették meg a kollégiumtól északra fekvő, egykori Nádasdy-házát (Szent György u. 3.), amelybe 1688-ban költöztették át a konviktorokat, 1766-ban pedig emeletráépítéssel bővítették.⁵⁰ A templom déli oldalán Abraham Sowitsch és Samuel Wohlmut két házát (Szent György u. 9.) vették meg (1691, 1694), amelyek helyén 1702-re építették fel a gimnázium új épületét.⁵¹ Így a 18. századra a városközpontban a ferencesekénél nagyobb épülettömböt birtokoltak, ezzel szinte uralva a belváros keleti felét. A helyi lutheránus egyház erejét azonban jelzi, hogy 1674 után képesek voltak azonnal új, belvárosi telket szerezni saját templomuk számára, így a jezsuitákkal átellenben egy evangélikus központ épülhetett ki a Templom utcában. Sopronban más szerzetesrendek csak a 18. század elejétől erősíthették a katolikus egyház helyzetét, a domonkos kolostor 1719-től épült ki, az orsolyita kolostort pedig 1746-ban alapították.⁵²

2. A rendház belső élete: a rendtagok prozopográfiai vizsgálata a rendi katalógusok alapján

A rendház jogi helyzete

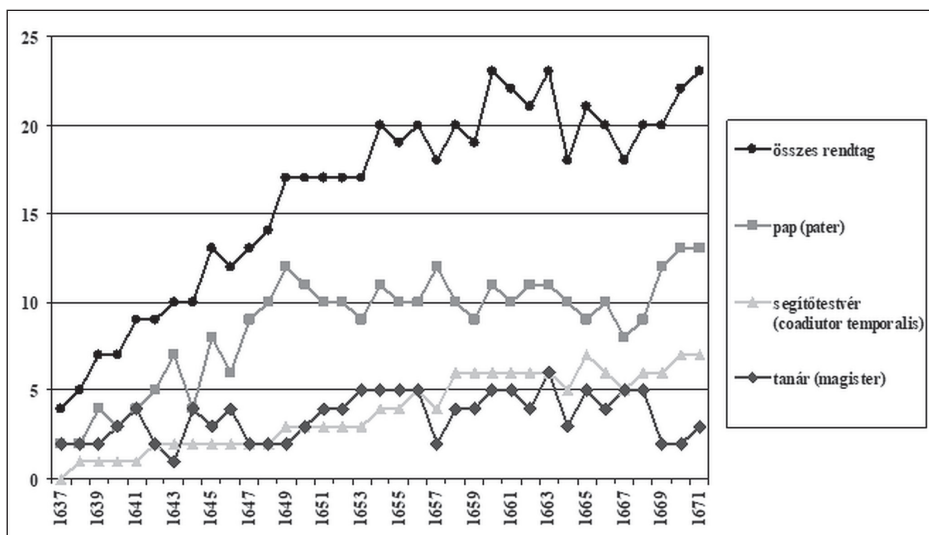
A soproni rendház — amint említettem — a kollégiumi rangot csak lassan érte el annak ellenére, hogy az alapító és a rendi vezetés is kezdetől fogva ennek (és nem rezidenciának) szánta az intézményt. A kollégium stabilizálódását nehezítette az alapítás

⁴⁹ Schwartz: Die Geschichte, 45–59.; *Dávid Ferenc – Goda Károly – Thirring Gusztáv*: Sopron belvárosnak házai és háztulajdonosai 1488–1939. Häuser und Hauseigentümer der Innenstadt von Ödenburg 1488–1939. Sopron, 2008. (a továbbiakban: *Dávid – Goda – Thirring*: Sopron) 63–68.

⁵⁰ Schwartz: Die Geschichte, 60., *Dávid–Goda–Thirring*: Sopron, 60–62.

⁵¹ Schwartz: Die Geschichte, 61., *Dávid – Goda – Thirring*: Sopron, 70–72. A Szent György utcai jezsuita épületegyüttesről a felosztás után készült alaprajz: MNL OL Térképtár S12 (Helytartótanácsi térképek), Div. IX. nr. 80. „Deren Edenburgr P. P. Jesuiten geweste Kirchen, Collegium, und Schullen zum ebener Stock”, 3 lap, 67x45,5 cm, készítette Franz Karl Römisch, 1774. ápr. 12. (Pozsony): <http://maps.hungaricana.hu/hu/12553/?query=JELZ%3D%28S%2012%20Div%20IX%20No%200080%20%29> (2018. febr. 27.). Továbbá a konviktusról készült alap- és metszeti rajz, illetve az egész jezsuita épülettömb homlokzati rajza uo. Div. VIII. nr. 367: 1., 6. térképlapok: „Grund Riss Näpst Durchshnit des gevesten Iesuiten Collegium, und in denselben anoch befündenten zen Grossen Zimeren, näbst einen Grosen Vorhaus als A: B: C: und E: F: zimmer mit Traun böden, A: aber ohne boden Thiren und Fenster, B: mit Tramboden, C: die pflaster linie in den bevonten Collegium”, „Abriß von auswerts des adelichen Convicts, samt anstehenden Exjesuiter Collegio, wie auch darzu gehörigen Kirchen, und Schulen in der Stadt Ödenburg in Hungarn”, 27,5x32 cm, 57x39 cm, készítette: Johann Georg Drost [1774 körül]: <http://maps.hungaricana.hu/hu/12368/?query=JELZ%3D%28S%2012%20Div%20VIII%20No%200367%29> (2018. febr. 27.)

⁵² Sopron Atlasz, adattári rész: 9.1.1 (Egyházak, keresztény, római katolikus). Az 1672 utáni változásokra l. még: *Bán János*: Sopron újkori egyháztörténete. Sopron, 1939. (Győregyházmegye múltjából IV/2., a továbbiakban: *Bán*: Sopron) 228–234. Az evangélikus imaház 1686-ra már felépült. *Dávid – Goda – Thirring*: Sopron, 133–135.

3. ábra: A soproni rendházban szolgáló jezsuiták száma rendtagtípus szerint, 1637–1671

jogi aktusának elhúzódnása, a fundátor Draskovich püspök és Pázmány érsek (Dobronoki György páter Sopronba helyezésének kérdésében kialakult) személyes ellentéte és az evangélikus városatyák ellenállása. A provinciakatalógusokban a soproni rezidencia 1637-től szerepel, ebben az évben már két páterrel és két magiszterrel, ami egyértelműen jelzi a gimnázium felállításának szándékát. A rezidencia (valószínűleg az alapító püspök és érseke rossz viszonya, illetve a Draskovichnak az alapításkor segítséget nyújtó Wilhelm Lamormaini császári gyóntató személye okán) eleinte nem magyarországi rendház, hanem a bécsi kollégium kötelékében működött. Ez egészen 1651. április 17-ig maradt így, amikor Draskovich alapítványának fokozatos kifizetése, illetve ennek reménye miatt Turkovich György viceprovinciális Johann Franz Antonellit nevezte ki a kollégiummá emelt soproni rendház első rektorául. A korábban már trieszti és görzi rektorságot viselt jezsuitát Turkovich e napon mutatta be vacsora előtt a rendház tagjainak, kinevezését a rendfőnök levelének felmutatásával erősítette meg.⁵³ Sopron 1652-től a rendi katalógusokban is kollégiumként szerepel. A *litterae annuae* az elhunyt alapítóról megemlékezve először az 1651. évben említi kollégiumként a rendházat.⁵⁴

A rendtagok összlétszámának, a rendtagtípusok arányának változásai

A soproni rendházban és missziós állomásain 1671-ig szolgáló rendtagok prozopográfiai vizsgálatának alapját az évente összeállított rendtartományi személyi katalógusok adják;

⁵³ HCS, 136. vö. *Schwartz*: Die Geschichte, 31.

⁵⁴ LAW 1651 (Cod. 12220.) 374r–v, 375v.

ennek adatait a *historia domus* és az éves jelentések személyi adataival is kiegészítettem.⁵⁵ 1671-ig a rendházban összesen 241 rendtag szolgált. Zömük, 183 jezsuita pappá szentelt rendtag volt, akik közül a többség (57,9 %, 106 fő) egyúttal a Jézus Társaságán belüli legmagasabb rendi fokozatot jelentő négyfogadalmas tag volt.⁵⁶ Jóval kisebb, de stabil létszámmal képviseltették magukat a rendházban a segítőtestvérek, összesen 40-en. A skolasztikus rendtagok alacsony létszámát (mindössze 17 fő) indokolja, hogy nagy részüket később pappá szentelték és ekként folytatták tevékenységüket Sopronban és más rendházakban. A grafikonról (3. ábra) a rendtagok összesített és rendtagtípusok szerinti létszámának időbeli változásai is leolvashatók. Szembetűnő (de a már ismert hazai példákkal egybecseng),⁵⁷ hogy a kollégiumi rang eléréséig folyamatosan növekvő létszámú, majd 1654-től a vizsgált időszak végéig 20 fő körüli (18-23 fős) összlétszámmal működő rendház legnagyobb létszámú csoportját végig a papok tették ki, akiknek a létszámnövekedése, majd stagnálása határozta meg az intézmény összlétszámának változásait is. Ezzel szemben a segítőtestvérek és a tanár rendtagok egymáshoz hasonló (egymást többször „keresztvező”) létszáma egyaránt az 1640-es években 2-3(-4) fő között, majd szintén 1651 után jellemzően 4-6 fő között ingadozva állandósult. Ez a lelkipásztori (és missziós) szolgálat elsődleges szerepét is tanúsítja, míg az oktatást és a rendház mindennapi működtetését a jóval kisebb létszámú skolasztikusok és segítőtestvérek biztosították. A ház a rendtagok száma alapján az osztrák jezsuita provincia intézményrendszerének „középmezőnyébe”, nem a legnagyobb, de a teljes gimnáziumot is működtető, fontos háza közé tartozott.

⁵⁵ A rendtagok közül csak azokat vizsgálok, akik a *Lukács*: Catalogi II–IV. vonatkozó évei szerint Sopronban szolgáltak; az egy évnél rövidebb időre ide helyezett, csak a háztörténetben (HCS) előforduló rendtagokat az elemzésből kirekesztettem. A rendtagokról készült alábbi elemzések szintén e kötetek adataira épülnek. Az vizsgált rendtagállomány tételes felsorolását l. *Kádár*: Jezsuita kollégium, 308–327.

⁵⁶ A Jézus Társaságán belül elkülönültek a pap (I.) és laikus (II.), illetve a még novíciusi, tanulmányi éveiket végző (III.) rendtagok. (I.) A pappá szentelt rendtagok (*patres*) két csoportra oszlottak. A négyfogadalmások (*professi quatuor votorum*) tanulmányaik, hivatástudatuk alapján kiemelkedtek, másfél-két évtizeddel a belépésük után tették le a negyedik, ünnepélyes fogadalmukat, amellyel a missziós küldetésük tekintetében a pápához való feltétlen hűséget is vállalták, egyúttal a Társaságon belüli vezető tisztségekre is alkalmassá váltak. A papok másik csoportját a pappá szentelt „lelki segítők” (*coadiutores spirituales*) alkották. Ők hasonló felkészülés után tették le az örökfogadalmukat; főként lelkipáztorként, tanárként és kisebb házak vezetőiként szolgáltak. (II.) A laikus testvérek azaz világi segítőtestvérek (*coadiutores temporales*) főként a rendházak működéséhez szükséges kétféle munkát végezték. (III.) A pappá szentelés előtt álló, tanuló rendtagok (*scholastici*) képzésük részeként 2-3 éves gimnáziumi tanári szolgálatot teljesítettek (*magistri*), a gimnáziumok tanári karát legnagyobb arányban ők alkották. — A Jézus Társaságába felvettek csoportjairól l. még: Institutum Societatis Iesu. Vol. II. Examen et constitutiones. Decreta congregationum generalium. Formulae congregationum. Florentiae, 1893. (a továbbiakban Institutum) 2. (Examen, cap. I. 7–11.)

⁵⁷ Vö. *Kádár Zsófia*: A győri jezsuita kollégium intézményi funkciói a 17. században (1626–1671). In: Jezsuita jelenlét Győrben a 17–18. században. Tanulmányok a 375 éves Szent Ignác-templom történetéhez. Szerk. Fazekas István, Kádár Zsófia, Kökényesi Zsolt. Győr, 2017. 87–131. (a továbbiakban: *Kádár*: A győri kollégium) itt: 94–95.; *Uő*: A pozsonyi jezsuita kollégium mint összetett intézmény a 17. században. Történelmi Szemle 60. (2018) 2. sz. (Megjelenés alatt.) (a továbbiakban: *Kádár*: A pozsonyi kollégium).

A rendtagok megoszlása nációk és származási hely szerint

A rendtagok nációját (*natio*) a (19. század előtt anakronisztikus) „nemzetiség” fogalom helyett inkább anyanyelvként határozhatjuk meg, amely egyben a származási helyre is utalhatott. A Sopronban szolgáló jezsuiták között 1671-ig szám szerint megegyezett az Austriacus és Hungarus nációval bejegyzettek száma. Azonban német anyanyelvűekként azonosíthatjuk még a Germanus nációjukat is, akik az Austriacus-okkal együtt a rendtagok mintegy felét (49,4 %) tették ki. Ezzel szemben a Croatakat és Slavus-okat is ide értve a Magyar Királyság nációi — akik között a Hungarus-okról és Transylvanus-okról feltételezhetjük, hogy magyar anyanyelvűek voltak — összesítve is kevesebbet (43,2 %) tesznek ki, ráadásul anyanyelvi megoszlásuk is szórta.

náció	fő	%
Austriacus	76	31,5
Bohemus, Moravus	5	2,1
Germanus	43	17,8
Hungarus, Transylvanus	76	31,5
Croata	15	6,2
Slavus	13	5,4
Polonus	7	2,9
Italus	6	2,5
összesen	241	100,0

4. ábra: A Sopronban szolgáló jezsuiták nációmegoszlása, 1636–1671⁵⁸

Sopronban tehát többségében német, ennél valamivel kevesebb magyar anyanyelvű rendtag szolgált, miközben a korszakban mindvégig akadtak szláv anyanyelvű, részben a cseh-morva területekről, részben Lengyelországból érkező jezsuiták is. Utóbbiak többsége a lengyel jezsuita rendtartományból háborúk elől keresett ideiglenesen menedéket az osztrák provinciában, sokuk annak központi régiójában: soproni jelenlétüket a város lengyel területekkel folytatott kereskedelmével is összefüggésbe hozhatjuk. A Polonus-okkal ellentétben az Italus nációjuk mind az osztrák rendtartományhoz tartoztak, felük görzi származású volt.

⁵⁸ A táblázatban feltüntetett adatok forrása: Lukács: Catalogi II–IV. Az „összevont” nációmegnevezések részletezése és a pontos létszámadatok: Austriacus = 46 Austriacus, 4 Carinthus, 4 Carniolus, 1 Goritiensis, 4 Silesius, 13 Styrus, 4 Tyrolensis; Bohemus, Moravus = 3 Bohemus, 2 Moravus; Germanus = 2 Algoius, 3 Alsatius, 7 Bavarus, 3 Belga, 1 Franco, 16 Germanus, 1 Helvetus, 9 Svevus, 1 Westphalus; Hungarus, Transylvanus = 73 Hungarus, 1 Siculus, 2 Transylvanus; Croata = 15 Croata; Slavus = 13 Slavus; Polonus = 2 Litvanus, 4 Polonus, 1 Prutenus; Italus = 1 Istriacus, 5 Italus.

A rendtagok származási hely (*patria*) szerinti megoszlása a náció-megoszlással szoros összefüggésben áll.⁵⁹ A Magyar Királyságból származók relatív többségét (Horvátországgal, Szlavóniával és Erdéllyel együtt 41,9 százalékos részesedését) magyarázza többnyelvűségük, amelyre fentebb utaltam. Az osztrák örökös tartományok összesített 35,7 százalékos részesedése a náció szerint Austriacus-ként, Bohemus-ként és Moravus-ként azonosítottak arányával (33,6 %) csaknem megegyezik. A Birodalomból érkezők aránya (15,4 %) alig tér el a Germanus nációjúak részesedésétől (17,8 %), míg az északi államok képviselői a Polonus-ként azonosítottakkal vannak szinte teljes átfedésben. A pátria-megjelölések között az Italus-ok nem jelennek meg külön csoportként az egyetlen milánói rendtagot leszámítva, aki egyébként szintén az osztrák rendtartományhoz tartozott.

származási hely	fő	%	fő	%
Magyar Királyság (Horvátországgal és Szlavóniával együtt)	92	38,2	101	41,9
Erdély	9	3,7		
Osztrák örökös tartományok	81	33,6	86	35,7
Cseh korona országai	5	2,1		
Német-római Birodalom (Svájccal együtt)	37	15,4		
északi államok (Lengyelország, Litván nagyfejedelemség)	6	2,5		
Milánó	1	0,4		
nem azonosítható	10	4,1		
Összesen	241	100,0		

5. ábra: A Sopronban szolgáló jezsuiták származási hely szerinti megoszlása, 1636–1671

Az osztrák örökös tartományok közül kiemelkedően sokan érkeztek a közeli Stájerországból (21) és a szomszédos Alsó-Ausztriából (20), mintegy fele ennyien voltak a felső-ausztriai (9) és a karintiai (8 fő) származásúak.⁶⁰ A cseh korona országaiból (a cseh jezsuita rendtartomány 1623. évi önállósulása miatt érthető módon) igen kevesen jöttek. A Német-római Birodalomból elszármazottak között a Bajorországból érkezők (12 fő) voltak legtöbben.

A Magyar Királyság területéről és az Erdélyi Fejedelemségből származó rendtagok megyénkénti, közigazgatási egységenkénti megoszlása külön vizsgálatot is érdemel.

⁵⁹ A rendtagok származási (születési) helyéről a rendi katalógusokban feltüntetett adatokat kiegészítettem: visszakerestem azokat a politikai (igazgatási) egységeket, amelyekhez az adott település a rendtag születésének évében tartozott, így vált lehetségessé összesítő adatok lekérdezése.

⁶⁰ 5 fő alatt maradt a Görz, Isztria, Krajna, Tirol, Vorarlberg és Elő-Ausztria tartományaiból érkezők száma.

Legtöbben ugyanis nem a „helyi” születésűek szolgáltak Sopronban, ami alighanem e térség felekezeti sokszínűségével (a 17. század derekán talán még protestáns többségével) magyarázható. A soproni rendházban szolgáló magyarországi rendtagok között relatív többségben voltak a Pozsony megyéből származók (29), és igen sokan a Nyitrából érkezők (10 fő). 4-10 fő között volt a Győr (9), Vas (6), Sopron (5), Sáros (4) és Zala megyékből (4 fő) származó rendtagok száma, míg az 1-3 rendtagot küldő megyék Zágrábtól Zemplénig és Trencséntől Hevesig lefedték a keresztény országterületet (beleértve a horvát-szlavón területeket is), és még a hódolt országrészbe is átnyúltak.⁶¹ Az Erdélyből származók közigazgatási egységek szerint különféle származásúak voltak, de összlétszámuk aránylag magas volta jelzi, hogy e terület magyar ajkú, katolikus ifjak küldőjeként a magyarországi jezsuita rendházak utánpótlásához is számottevően hozzájárult.⁶²

A rendi életutak, pályák jellemzése

A rendtagok pályáivéről, a jellemző „jezsuita életútról” szintén a rendtartomány éves személyi katalógusai alapján alkothatunk képet. A vizsgált rendtagok átlagosan 21 éves korukban kérték felvételüket a Társaságba. A belépés helyszíne az esetek abszolút többségében (55,2 %) a rendtartomány központja, Bécs volt. A belépés további helyszínei között a próbaházzal, noviciátussal is összekapcsolt rendházak szerepelnek nagyobb részesedéssel: Leobenben az egész korszak folyamán összesen harmincöt, Brünnben (még az osztrák-cseh jezsuita provinciák szétválása előtt) tízen kérték felvételüket. A magyarországi házak közül Nagyszombatban (15) és a trencsényi noviciátusban (8 fő) jelentkeztek legtöbben. Ezek mellett nagyobb rendházak, Graz (8), Győr és Linz (5-5), illetve Pozsony (4 fő) kollégiumai szerepelnek több rendtag belépési helyül is. Az egyetlen, Sopronban felvételét kérő rendtag, a kismartoni születésű Gregorius Dinhoffen 1661-ben, 19 évesen jelentkezett, majd bécsi és grazi bölcséleti tanulmányai után magiszteréveire Sopronba tért vissza. Későbbi pályája nem magyarországi rendházakhoz kötődik, legtöbb ideig Linzben és Steyrben szolgált, utóbbi városban rektorként.⁶³

A noviciátus elvégzése után egyetemi képzésben csak a papságra készülők részesültek. A rendtartomány legtekintélyesebb egyetemei a skolasztikus rendtagok oktatásában is elsődleges szerepet játszottak: Grazban tanultak legtöbben, a bölcsészkarra nyolcvanketten, a teológiai karra nyolcvanhárman jártak ide. A bécsi egyetemen bölcsészetet harmincnégyen, teológiát negyvenegyen hallgattak. Figyelemre méltó a rendtag-

⁶¹ 3-3 rendtag származott Trencsén, Vas, Zágráb, 2-2 rendtag Hont, Komárom, Körös, Nógrád, Szepes, egy-egy rendtag pedig Bars, Gömör, Heves, Pest-Pilis-Solt, Zemplén és Zólyom megyékből.

⁶² Az Erdélyi Fejedelemségen belül egy-egy rendtag érkezett Belső-Szolnok, Csíkszék, Háromszék, Kolozs, Udvarhelyszék, illetve Zaránd területéről, további 3 rendtag pontosabb származási helye (Erdélyen belül) nem azonosítható.

⁶³ *Ladislav Lukács*: *Catalogus generalis seu Nomenclator biographicus personarum Provinciae Austriae Societatis Iesu (1551–1773)*. I. Romae, 1987. 241.; HCS, 208. (1667) „M[agister] Gregorius Dinhoffen principista, praefectus chori, visitator utriusque meditationis.”

utánpótlás képzésébe késve, de annál nagyobb intenzitással bekapcsolódó nagyszombati egyetem „népszerűsége” is: bölcsészkarán 42, teológiai karán 50 jezsuita növendék tanult a később Sopronban szolgálók közül. (A kisebb akadémiák részesedése az említett intézmények szerepét meg sem közelíti.) A jezsuita papokra nem volt jellemző, bár előfordult, hogy a teljes teológiai képzés helyett csak a két éves kazuista kurzust végezték el.⁶⁴ Ez csak 16 rendtagra igaz, akik jellemzően a vizsgált személyi állományon belül az „idősebb” generációkat képviselték (1620 előtt születtek és 1640 előtt tettek fogadalmat). A jezsuita papok közül a hosszas rendi képzési, felkészülési időszakot lezáró harmadik próbációt, terciaévet⁶⁵ 145 fő végezte el, átlagosan 33 évesen. A terciaév helyszíne jellemzően, 111 rendtag esetében a rendtartomány e célra 1633–1636 között, majd 1641-től a korszak végéig kijelölt rendháza, a judenburgi kollégium volt. Említésre méltó, hogy hatan a rövid életű (1668–1670 között működő) első magyarországi terciaházban, Győrben végezték harmadik próbaévüket.⁶⁶

A Társaság iránt való örökérvényű elköteleződést jelentő végső fogadalmat mindösszesen 193 rendtag tette le. Harmincan laikus rendtagokként tettek fogadalmat — ennek a fogadalomtípusnak igen változatos volt a helyszíne, a Sopronban szolgáló segítőtestvérek közül Bécsben (6) és helyben, Sopronban (5 fő) tettek legtöbben professziót. A papként fogadalomra bocsátottak (178 fő) nagyobb része, 98 jezsuita tett ünnepélyes, négyes fogadalmat. Fogadalomtételeik helyszíne huszonhat különböző rendház volt, amelyek között a professziók száma szerint kiemelkedett Bécs (18) és Nagyszombat (15 fő), míg legalább 5-5 fogadalom helyszínéül szolgált Graz (6), Győr (7), Kassa (8) és Klagenfurt (5 fő) rendháza. Sopronban csak egyetlen tag tett ünnepélyes négyes fogadalmat: a légrádi származású magyar jezsuita, Dombai Miklós, aki a soproni rendház meghatározó pátere volt. 1638-ban már egyik magiszterévé is itt végezte, majd 1647–1652 között *procurator*ként (gazdasági vezetőként), 1653–1661 között a soproni alárendeltségben működő Nádasdy-misszió állandó tagjaként, majd 1663-tól egészen 1671-ben bekövetkezett haláláig spirituálisként, gyóntatóként szolgált a rendházban (élete alkonyán már betegként tüntették fel).⁶⁷ A papként nem ünnepélyes végső fogadalomra bocsátottak, a leendő „lelki segítők” (65 fő) fogadalomtételének helyszínei ugyancsak huszonhat rendház között szóródnak; Bécs 9 fogadalom, Győr, Nagyszombat és Sopron pedig 5-5 fogadalom helyszínét adta.

A Sopronban szolgáló jezsuiták segítőtestvéri, tanári és lelkipásztori feladatairól alább esik szó, itt a rendi életút lezárására térek még ki. Természetes végét jelentette a szövegnek a halál, ami a vizsgált rendtagokat átlagosan 53 esztendőskorukban érte:

⁶⁴ A *casuistica* elvégzése a gyakorlati lelkipásztori ismeretek elsajátítását célozta; ez nem volt elegendő a Jézus Társaságán belül a negyedik fogadalom letételéhez.

⁶⁵ A tercia próbációról l. Institutum 86. (Constitutiones, quinta pars, cap. I. 3.), továbbá Lukács János: *Jezsuita képzés a Rendalkotmányban*. Bp., 2013. (Vita consecrata 7.) 161–173.

⁶⁶ A győri terciaházról l. *Kádár*: A rekatolizáció. A terciaképzés további helyszíne volt az eberdorfi kollégium (8) és a leobeni kollégium (17 fő).

⁶⁷ *Lukács*: *Catalogi* II. 576. és uo. II–IV. vonatkozó éveinél.

a belépés idejének átlagéletkorát tekintetbe véve tehát jellemzően bő három évtizedet töltöttek el a Jézus Társasága tagjaként. A rendi szolgálatot ritkábban, a vizsgált rendtagok közül 25 esetben az elbocsátás szakította meg, ami átlagosan a tagok 36 éves korában következett be. Az elbocsátások oka nehezen megfogható: a soproni minta sajátossága a viszonylag sok olyan rendtag, akit 40 év feletti korában, már a fogadalomtétel után bocsátottak el: hárman segítőtestvéri, hárman pedig lelki segítői (*coadiutor spiritualis*) fogadalmuk után kényszerültek távozni. Egyetlen példa, a bajorországi származású, első ízben 27 évesen Leobenben felvett Caspar Posch segítőtestvér esete tanúsítja, hogy a Társaságba az elbocsátás után, másodsor is eredményesen lehetett jelentkezni. Miután 31 évesen Laibachból (Ljubljana) elbocsátották, 13 év múlva Bécsben újra felvették, majd igen idősen, 64 évesen Sopronban esett áldozatul az 1655-ben is pusztító pestisjárványnak.⁶⁸

A lelkipásztorkodó rendtagok és feladatköreik

Amint a fenti grafikonon (3. ábra) is láthattuk, a pap rendtagok száma a rendház első évtizedében változó volt, majd 1648–1650 után jellemzően 9-12 fő között ingadozott. A kezdetben itt szolgáló két pap után Sopronban 1639-ben három, 1642-ben öt, 1643-ban hét páter tartózkodott. 1646-ra számuk a járvány miatt lecsökkent hat főre, majd a korszak végéig megmaradt kilenc fölött (a betegséggel sújtott 1667. évi nyolc fős létszámot kivéve).

A rendházat 1651-től vezette *rector*. Az addig szolgáló tíz *superior* azonban kettő kivételével mind négyfogadalmas rendtag volt, ami arra utal, hogy a rezidencia lényegében kollégiumként működött már 1651 előtt is. A szuperiorok ebben az időszakban magyar, szláv/horvát, illetve osztrák/német nációjú, feltehetően többnyelvű rendtagok voltak, akik mellett megtalálhatók a „hiányzó” nyelveken prédikáló és gyóntató jezsuiták is. Dobronoki György szuperior, egyben magyar hitszónok mellett például német gyóntató és hitszónok tevékenykedett (1638). A magyar helyett a város nyelvi viszonyaihoz igazodva eleinte a német vált elsődlegessé. Az 1649-ben Sopronban szolgáló páterek közül a nációjuk alapján a német nyelvség túlsúlyát feltételezhetjük (két osztrák; egy-egy német, stájer, sváb, horvát, lengyel és magyar nációjú pap), és ezt igazolja, hogy kezdettől fogva egy, majd több páter tevékenykedett német hitszónokként, gyóntatóként, misszionáriusként. Az elkülönült magyar nyelvű lelkipásztorkodás az 1650-es években elvéve (1650, 1652) jelenik meg a rendi katalógusokban, majd 1662-től folyamatossá válik, párhuzamosan az Agonia Christi-társulat külön német és magyar tagozattal történő soproni megalapításával. A magyar gyóntató, hitszónok, lelkipásztor (*operarius*) tisztséggel feltüntetett évi egy (a korszak legvégén évi két) páter személye arra is utal, hogy a városi „közönség” mellett a jezsuiták tevékenysége egyre inkább kiterjedt a környékbeli, vidéki (köz)nemesi és jobbágylakosságra is. Emellett tudjuk, hogy a soproni plébánia katolikusnak megmaradt templomában, a Szentlélek-kápolnában a jezsuiták 1664-től vállalták

⁶⁸ Lukács: *Catalogi* II. 712., LAW 1655 (Cod. 12052.) 10.

el a magyar nyelvű prédikálást,⁶⁹ amelyet magyar nációjú hitszónokaik — a korszakban Laczmar Márton, Morocz Ferenc és Landovich István⁷⁰ — láttak el. Érdekes azonban, hogy a térségben szintén nagyobb számban lakó horvátok ellátására önálló szláv avagy horvát lelkipásztor a névtárban csak elvétve tűnik fel (1650, 1652), bár ezt ellensúlyozza a horvát (vagy krajnai, szláv, lengyel stb.) nációjú rendtagok folyamatos jelenléte.

A pasztorációban fokozatos differenciálódás figyelhető meg, bár jellemző egy (például Pozsonyhoz és Győrhöz viszonyítva) nagyobb mértékű leterheltség: Sopronban a tanító és az elsősorban lelkipásztorkodó pap rendtagok mindegyike jobban rákényszerült, hogy többféle szolgálatot lásson el egyidejűleg. A rendház saját lelkivezetője 1641-től jelenik meg, majd 1653-tól fordul elő rendszeresen, azonban a segítőtestvérek lelkiatyja viszonylag későn, folyamatosan csak 1658-tól van feltüntetve a katalógusokban (korábbi eseti előfordulásai: 1648, 1653). A katekéta tisztsége hamar, már 1641-től állandósult, amit a város erős protestáns közössége is indokolhatott. Az ispotály- és börtönlátogatásokat a jezsuiták kezdettől (1638) fogva végezték; térítettek, a szentségeket szolgáltatták ki és olykor halálraítéltek számára szereztek kegyelmet.⁷¹ A kórházlelkészi tisztség 1658-tól, a börtönlelkészség 1662-től szerepel folyamatosan a rendi katalógusban is mint valamilyen páter állandó feladata.

A rendházhoz tartozó missziók tekintetében Sopron sajátossága a főúri udvarokba kihelyezett állandó missziók, illetve ezekhez kapcsolódva a „térítő földesúri ellenreformáció” eszközeül szolgáló, alkalmankénti jezsuita missziók fontossága. A korábban a nagyszombati kollégiumhoz tartozó Esterházy-misszió a rendi katalógusok és a *historia domus* tanúsága szerint 1647-től a soproni rezidencia kötelékében működött tovább. Az Esterházy László gróf mellett szolgáló két jezsuita közül 1648-tól Vicarius János páter volt az egyik, állandó tag.⁷² Az ifjú gróf halála után ugyan a misszió „automatikusan” távozott az udvarból (ami jól tükrözte a főúr személyéhez való szoros kötődését, azaz hogy az atyákat mintegy a főúri udvartartás részeinek tekintették), Vicarius mégis a 11 éves Esterházy Orsolya (Miklós nádor István nevű fiának leánya) mellett maradt.⁷³ Az Esterházy-misszió 1655-től ismét feltűnik a névtárakban: 1657-től egyértelműen az új családfő, Pál mellett működő főúri misszióként, immáron egyetlen taggal, a családhoz haláláig hűséges Vicariusszal. Őt 1666-ban maga Esterházy Pál temettette el családi sírboltjukba — ami

⁶⁹ Vö. HCS, 194. A Szentlélek-templomról I. *Bán*: Sopron, 200–201., Sopron Atlasz, adattári rész: 9.1.1 (Egyházak, keresztény, római katolikus), Szt. Lélek-kápolna (templom), Szentlélek u. 1.

⁷⁰ Landovich (Landovics) István neves jezsuita hitszónok volt, nyomtatásban 1689-ben jelent meg kétkötetes prédikációgyűjteménye, vö. *Lakatos Bálint*: Landovics István. In: Magyar művelődéstörténeti lexikon. Középkor és kora újkor. VI. kolostorhálózat–Lestyán. Főszerk. Köszegehy Péter, szerk. Tamás Zsuzsanna. Bp., 2006. 390–391.

⁷¹ Vö. HCS, 89–90. (E tevékenységi körökre alább még visszatérek.)

⁷² Az Esterházy László gróf mellett jezsuita misszióról l. még *Marti Tibor*: Gróf Esterházy László (1626–1652). Fejezetek egy arisztokrata család történetéhez. Doktori disszertáció. PPKE BTK. Bp., 2013. 112–113.

⁷³ HCS, 139. (1653)

együttal a jezsuita Esterházy-misszió végét is jelentette.⁷⁴ A szintén hosszú életű Nádasdy-misszió Ferenc gróf, a későbbi országbíró személyéhez kötődött. A főúr konverziójában is (amint még visszatérek rá) kulcsszerepet játszottak a soproni jezsuiták. Így „magától értetődőnek” tűnik, hogy 1645-től egy vagy két jezsuita atya tartózkodott misszionáriusként a Nádasdy-udvarban egészen 1663-ig. A misszió végét feltehetően a grófnak a Jézus Társaságától való eltávolodása (a soproni terciaház sikertelen alapítási kísérlete) és az új rezidenciára, az alsó-ausztriai Pottendorfba való átköltözés is indokolta. Ebbe a misszióba azonban a rend nem tudott Vicariushoz hasonló, tartósan a Nádasdyaknál szolgáló pátert találni, így a misszionáriusok személye gyakrabban változott. Ennek ellenére (és az Esterházy-misszióval szemben) éppen innen van a rendi katalógusokban is szereplő adatunk arra, hogy az udvarba küldött páter egyúttal a főúr gyóntatója is volt: 1655-ben Lanczmar Ferenc szolgált ekként.⁷⁵ Végül egyetlen példát említhetünk a soproni rendházból is, amely a jezsuiták főpapi gyóntatóként való szolgálatához újabb adalékot jelent: valószínűleg gyóntatója is volt Püsky János kalocsai érseknek és győri adminisztrátornak Tompa Ferenc jezsuita és érseki „misszionárius” 1654-ben.⁷⁶

A segítőtestvérek (laikus rendtagok) és feladatköreik

A segítőtestvérek azaz koadjutorok kezdettől, 1638-tól fogva jelen voltak a rendház életében, a vizsgált korszak végére létszámuk elérte a hét főt. Míg 1641-ig egyetlen, elsősorban gazdasági felügyelőként (*oconomus*) működő segítőtestvér szolgált, 1642-től ketten voltak: a szakács mellett egy testvér tevékenykedett sekrestyés, szabó, ruhatár-felügyelő, emellett éléstár-felügyelő, éjjeliőr, ébresztő és az utazók kísérője feladatkörökkel. 1649-től vált ketté az utóbbi munkakör, a sekrestyési, ruhatárosi és éléstár-felügyelői feladatok, illetve a számtartó, beteggondozó és kapusi szolgálat. Az 1650-es évek közepére (a gimnázium hatévfolymossá bővülésekor) négy, majd öt főre nőtt a koadjutorok száma, előbb a szabó és a ruhák felügyelője lett külön testvér, majd külön kapus–számtartó és éléstár-felügyelő is szolgált. Az 1656. évi járvány Sopront is érintette, így átmeneti létszámcsökkenés után (1657: négy koadjutor) 1659-ben érte el a segítőtestvérek száma a hat főt: egy szakács és bevásárló; egy számtartó és a prokurátor atya társa; egy a ruhatár (alsó- és felsőruhák) felügyelője, sekrestyés, éjjeliőr és betegápoló; egy éléstár-felügyelő és az utazók kísérője; egy másik testvér szintén az utazók kísérője (olykor egyben ruhatáros); egy pedig számtartó, kapus és kertész volt. A korszakban 1665-ben először, majd

⁷⁴ HCS, 204. (Vicarius elogiumával).

⁷⁵ Lanczmar (Lanzmayr) Ferencnek az 1664-ben Nádasdy által kiadott *Mausoleum...* megszületésében is fontos szerepe volt, l. *Toma Katalin*: Gróf Nádasdy III. Ferenc mecénási működésének társadalmi, anyagi és szellemi háttere. *Századok* 114. (2010) 853–872. (a továbbiakban: Toma: Nádasdy mecénási működése) itt: 865. Lanczmar Ferenc személyéről l. *Lakatos Bálint*: Lanzmayr Ferenc. In: Magyar művelődéstörténeti lexikon. Középkor és kora újkor. VI. kolostorhálózat–Lestyán. Főszerk. Kőszeghy Péter, szerk. Tamás Zsuzsanna. Bp., 2006. 396.

⁷⁶ *Lukács*: Catalogi III. 389.

1670–1671-ben érte el a hét fős maximumot a koadjutorok száma. Az addigi munkamegosztás nagyrészt állandósult, új szolgálatként a prokurátor atya második társa jelent meg. Ez Sopron esetében leginkább a birtokigazgatás feladatainak növekedésével magyarázható.

A koadjutorok (38 fő) átlagos soproni szolgálati ideje (3,52 év) bő egy évvel meghaladta a rendházban a korszakban szolgáló összes rendtag átlagos szolgálati idejét (2,35 év). Ez leginkább a szolgálati időknek a kiegyensúlyozott megosztásával és a pap rendtagokénál hosszabb voltával magyarázható. Egyetlen évig csupán a testvérek kevesebb, mint egyharmada maradt Sopronban (12), míg kettő-hat évig szolgált itt a koadjutorok több, mint fele (20 fő). A pozsonyi rendházból ismert jelenség:⁷⁷ egy-egy segítőtestvér igen hosszú helyben maradása Sopronban kevésbé volt jellemző. A hosszú ideig helyben tartózkodó koadjutorok a korszak elején csak kisebb szünetekkel váltották egymást. Az első, hosszan itt maradó testvér, a passai származású Johann Rinner kilenc évnyi szolgálata (1642–1650) során mindvégig sekrestyés, ruhatáros és szabó volt, életében leghosszabb ideig ebben a városban szolgált, majd egy éves bécsi és rövid pozsonyi tartózkodás után halt meg élete teljében 1655-ben a járvány áldozataként. Utána csak 1654-től találjuk Sopronban a szintén a birodalomból elszármazott Michael Heroldot, aki hosszú életéből átmenetinek tűnő szakaszt, ám így is tekintélyes időt, hét évet töltött Sopronban (1654–1660), Rinnerével egyező munkakörben. Mellette 1657-től szolgált az osztrák Anton Megen kilenc évig (1657–1665) mint a prokurátor társa és bevásárló, aki 1662-ben ünnepélyes fogadalmát is Sopronban tette le,⁷⁸ de négy évvel később (ismeretlen okból) elbocsátották a Társaságból és a soproni rendházból. Vele egyidőben került a városba a sváb nációjú Centurio Wideman, aki korszakunkban 11 évet (1657–1667) szolgált itt mint élesztár-felügyelő, sáfár és bevásárló, ünnepélyes fogadalmát is itt tette le,⁷⁹ majd győri és hosszas pozsonyi szolgálat után tért vissza Sopronba hat évre (1689–1694), ahol halálát is lelta. Korszakunkban (és azon kívül tekintve is) soproni „csúcstartónak” az osztrák Simon Schertzet tekinthetjük, aki 1662-től (egyetlen egyéves „kitérőt” leszámítva) 1682-ig, húsz éven át működött itt mint szakács, számtartó, bevásárló, illetve olykor kertész, a prokurátor atya társa, élesztár-felügyelő, portás, betegápoló és éjjeliőr. Végül még egy svábot, Johann Holllt kell említenem, aki hét évig (1665–1671), egészen haláláig szolgált Sopronban, főként mint beteggondozó és kapus.

Sopron esetében tehát a koadjutori feladatok kiegyensúlyozott megosztása, a segítőtestvérek viszonylag hosszú és stabil szolgálati ideje volt jellemző. Végül a testvérek náció-megosztásának egyoldalú voltát is ki kell emelni. A város nyelvi viszonyaihoz alkalmazkodva, illetve az osztrák határhoz való közelség okán is egy-két kivételtől eltekintve mindvégig ausztriai és a birodalomból elszármazott rendtagok látták el Sopronban a koadjutori teendőket.

⁷⁷ Vö. *Kádár*: A pozsonyi kollégium.

⁷⁸ HCS, 177.

⁷⁹ HCS, 203. (1665)

3. A jezsuita „apostolkodás” eszközei: oktatás és lelkipásztorkodás

A soproni jezsuita rendház alapítástörténetéről, továbbá a rend által a városban 1674 előtt birtokolt, illetve használt épületeiről és az itt szolgáló rendtagok életútjáról, tevékenységéről e tanulmány előzményeként már írtam.⁸⁰ Alább a háztörténet (*historia domus*)⁸¹ mellett főként a jezsuita éves jelentések sorozatára (*litterae annuae*)⁸² támaszkodva célomla jezsuita „apostolkodás” két ismert területének, az oktatásnak, illetve a lelkipásztorkodásnak a bemutatása. A Jézus Társasága tevékenységének rendházankénti feltárása hazai (és európai) viszonylatban az általános jelenségek mellett a helyi sajátosságok megismerésére is lehetőséget ad, amint erre több, az utóbbi években történt elemzés is példát mutatott.⁸³ A sajátos soproni forrásviszonyok az iskola működésének, az oktatási tevékenységnek, a diákság összetételének megismerése helyett sokkal tágabb teret biztosítanak a pasztorációs munka feltárásához. Utóbbi azért is érdekes feladat, mert a sokfélekezett nyugat-magyarországi régióban esettanulmány szintjén lehetőséget ad a „felekezetképződés” jelenségének vizsgálatára egyetlen szerzetesrend példája mentén.⁸⁴

A Jézus Társasága ugyanis a vizsgált korszakban a nyugat-magyarországi régióban nem csak a konfesszionalizáció és társadalmi fegyelmezés „végrehajtója” és „eszköze” volt, hanem a jezsuiták az egész folyamatot alakították is: az egyházi és világi elit céljainak és a helyi közösségek igényeinek az erőterében valósították meg Társaságuk egyetemes céljait. A rend lelkipásztori tevékenységét, a tanítást, térítést, szentségek kiszolgáltatását, a „társadalmi fegyelmezésben” betöltött szerepüket és ehhez kapcsolódóan az irgalmaság gyakorlását, végül a „népi vallásosság” szolgálatát is ebben a viszonyrendszerben lehet értelmezni. Elemzésemből fontossága ellenére ezúttal kirekesztettem a jezsuiták vallásos társulatszervező tevékenységét. E helyütt csak megemlítem, hogy Sopronban a rendházalapító Draskovich György győri püspök kezdeményezésére 1639/1640-től működött a Krisztus Teste-társulat mint városi (polgári) kongregáció a jezsuiták lelkivezetésével, továbbá a diákok Gyümölcsoltó Boldogasszony-társulata. A szélesebb társadalmi réte-

⁸⁰ Kádár: A soproni kollégium.

⁸¹ HCS.

⁸² LAW, LAR.

⁸³ Vö. pl. Molnár Antal: Mezőváros és katolicizmus. Katolikus egyház az egri püspökség hódoltsági területein a 17. században. Bp., 2005. (METEM könyvek 49.) (a továbbiakban: Molnár: Mezőváros) 136–150.; Kádár: A győri kollégium, 101–103.

⁸⁴ A Heinz Schilling és Wolfgang Reinhard által alkotott „konfesszionalizáció” („Konfessionalisierung”) modellje és az azzal szorosan összefonódó, Reinhard és Gerhard Oestreich nevéhez fűződő „társadalmi fegyelmezés” („Sozialdisziplinierung”) tézise a kora újkori katolicizmus vizsgálatakor, értelmezésekor megkerülhetetlen. A szakirodalom ismertetése helyett ezúttal csak néhány újabb összegrésre utalok: *Peter Hersche: Muße und Verschwendung. Europäische Gesellschaft und Kultur im Barockzeitalter*. Bd. I–II. Freiburg–Basel–Wien, 2006. (a továbbiakban: *Hersche: Muße und Verschwendung*) 55–63., *Balázs Mihály: Az alkalmazás dilemmái. A német konfesszionalizációs modell és az erdélyi reformáció*. *Korall* 57. (2014), 5–26.; *Kármán Gábor: Erdélyi külpolitika a vesztfáliai béke után*. Bp., 2011. 12–19., *Mihalik Béla Vilmos: Papok, polgárok, konvertiták. Katolikus megújulás az egri egyházmegyében (1670–1699)*. Bp., 2017. 13–19.

gek, illetve a nők számára is nyitott Agonia Christi-társulat 1661-ben alakult meg, eleinte elkülönülő német és magyar tagozattal.⁸⁵

Az iskola kiépülése, fejlődése

A jezsuita „apostolkodás” elsődleges (és legjobban kutatott) területe a gimnáziumi oktatás. A 17. századi soproni jezsuita iskola esetében azonban a forráshiány megmagyarázza a kutatási hiátust, mivel a gimnáziumi anyakönyv ebből az időszakból nem maradt fenn vagy lappang. A győri és pozsonyi jezsuita gimnáziumi anyakönyvek megkezdett feldolgozása alapján,⁸⁶ illetve a soproni gimnázium 18. századi történetéről, diákságáról Dominkovits Péternek köszönhetően rendelkezésre álló elemzés⁸⁷ tükrében azonban méltán feltételezhetjük, hogy Sopronban is jelentős létszámú, teljes gimnáziumként működő és legalább regionális vonzáskörzettel (az osztrák–magyar határon is átívelő kapcsolatokkal) rendelkező iskolával kell számolnunk, ami az igen jelentős helyi lutheránus gimnáziumnak is méltó „párja”, vetélytársa volt.

A háztörténet és a jezsuita éves személyi katalógusok azért arra mégis lehetőséget nyújtanak, hogy a gimnázium osztályszerkezetét és a diáklétszámokra vonatkozó szórványadatokat megismerjük.⁸⁸ Az alapítás elhúzódnása, Draskovich püspök anyagi segítségének esetlegessége is hozzájárult, hogy az iskola csak lassan épült ki teljes gimnáziummá. Habár már letelepedésük után, 1637-től megkezdtek a rendtagok a tanítást (az első rendházuk, a Kolleum épületében) két alsó osztállyal (összevont *infimía* és *principia*, illetve *grammatica*) és két tanárral, és a következő évben a *grammaticával* egy osztályban a *syntaxis* is elindult, de 1640-ben is még csak ez a három osztály működött három tanárral. A teljes gimnázium felállításának eleinte a helyhiány is oka volt. Amikor 1640-ben az iskola átköltözhetett az egykori johannita konvent telkén álló épületbe a Bécsi utcába, a felsőbb osztályok is fokozatosan el tudtak indulni. 1641-től külön magiszterrel indult a *poetica*; 1642-ben, először a *poeticával* összevont osztályként indították a *rhetoricát*, az iskolában ekkor összesen négy tanár szolgált. A következő esztendőől vált jellemzővé, hogy a *parva* vagy *infima* nevű előkészítő osztállyal együtt tartott *principia*, illetve a négy felsőbb évfolyam mindösszesen öt tanítóval működött, amitől 1653-ig csak néhány esetben tértek el (1647, 1648: négy tanár). 1653-ban először fordult elő,

⁸⁵ A soproni jezsuita kollégiumhoz kötődő vallásos társulatokról l. *Kádár Zsófia*: Jezsuita vezetésű vallásos társulatok Magyarországon a 17. században (1582–1671). *Századok* 148. (2014) 1229–1272., itt: 1244–1246., továbbá: *Uő*: Középkori eredetű vallásos testvérületek és barokk társulatok kapcsolata: a soproni Krisztus Teste-konfraternitás példája. In: *Barokk vallásos közösségek*. Szerk. Bogár Judit, Déry Eszter. Budapest, 2017. (Pázmány Irodalmi Műhely, Lelkiségtörténeti tanulmányok 15.) 135–144.

⁸⁶ Vö. *Kádár*: Jezsuita kollégium, 168–220.

⁸⁷ *Dominkovits Péter*: Sopron, a 18. század egyik regionális oktatási központja. (Adatok és szempontok a nyugat-dunántúli vármegyei tisztikarok, nemesi elit társadalomtörténeti feldolgozásához). In: *A város térben és időben. Sopron kapcsolatrendszerének változásai. Konferencia Sopron szabad királyi város 725 évéről*. Szerk. Turbully Éva. Sopron, 2002. 123–170.

⁸⁸ Az alábbi adatok forrása: *Lukács*: Catalogi II–IV., a vonatkozó éveknél.

de megszakításokkal a korszak végéig jellemző maradt, hogy a gimnázium első osztálya, a *principia* alatti előkészítő osztály (*parva* vagy *infima*) is külön tanárt kapott, és az így az öt plusz egy évfolyamossá bővült gimnáziumban hat magiszter tanított. A járványokkal, háborúval sújtott években (1657, 1664) a tanárok száma — alighanem a diáklétszám megcsappanásával párhuzamosan — lecsökkent: a hat osztályt ezekben az években négy tanulócsoportba vonták össze négy tanárral. Az 1650-es évek végén az iskola megint öt, majd 1667-től a korszak végéig hat magiszterrel működött.

Az iskola indulásakor beiratkozó 32 diák létszáma még az első tanévben közel százra emelkedett.⁸⁹ A tanítás 1644–1645-ben Sopronban is sokáig szünetelt.⁹⁰ A diákok száma a háború és a járvány előtti mértékét 1648-ra érte el, de még a következő esztendőben is volt pestis, ami miatt az őszi szünetet meghosszabbították.⁹¹ 1651-ből érdekes adatunk van: a *principia* és (a *parvának* megfelelő) *infima* összevont osztályában összesen 150 diák tanult.⁹² Ez a szám a győri és a pozsonyi vonatkozó adatokkal összevetve azt sejteti, hogy a század közepére már a soproni gimnázium is megközelítőleg hasonló nagyságú osztályokkal és összlétszámmal működhetett, mint a másik két, általam korábban vizsgált iskola. Az 1657. évre az össz-tanulólétszámról feljegyzett 200 fő két háborús, pestises év utáni újraindulást tükröz, és kis mértékű „lemaradást” mutat a győri és pozsonyi adatokhoz képest.⁹³ Ugyanerre következtethetünk abból is, hogy 1663-ban a diákkongregáció taglétszáma mintegy 200 főre emelkedett, továbbá, hogy 1668-ból ismert, hogy a gimnáziumban 297 diák tanult, akik között volt három grófi, két bárói és 50 nemesi származású tanuló is.⁹⁴

A soproni gimnázium jelentőségét érzékelteti, egyúttal az iskola tágabb vonzáskörzetét és „profilját” sejteti, hogy igen korán, 1661-ben már felállították mellette a nemesi konviktust Draskovich püspök hányatott sorsú (a kollégium javára tett) alapítványa terhére, de indulását megnehezítette Lippay György érsek és Széchényi György győri püspök vitája a leendő konviktorok kiválasztásának jogáról.⁹⁵ A jezsuiták kollégiumaitól, gimnáziumaitól eltérően a konviktusok jogilag önálló intézmények maradtak, vagyonukat is külön kezelték, ugyanakkor a diákok személye, nevelése, illetve az otthonok vezetése révén a rendházakkal szoros szimbiózisban működtek. Sopronban 1661/1662-től szerepel a rendtagok között külön tisztséggként a diákotthon régense, aki feladatát rendszerint más szolgálatok mellett (hítségnok, gyóntató, a gimnázium *praefectusa*) látta el.⁹⁶

⁸⁹ HCS, 67., 71.

⁹⁰ HCS, 118. (1645), 119. (1646), LAW 1646 (Cod. 12219.) 424r–v.

⁹¹ LAW 1648 (Cod. 12220.) 146v–147r, LAW 1649 (Cod. 12220.) 259r.

⁹² HCS, 136–137. (1651)

⁹³ HCS, 149. (1657)

⁹⁴ HCS, 189. (1663), LAW 1668 (Cod. 12065.) 91.

⁹⁵ HCS, 160–161., Schwartz: Die Geschichte, 36–37. E helyütt a konviktus (alapítás)történetének ismertetéséről lemondok.

⁹⁶ A rendi katalógus adatai mellett l. még HCS, 172. (1661-ben Keresztes István régens).

A prédikálás az első jezsuita rendtagok tevékenysége óta központi eleme volt a rend „apostoli” szolgálatának.⁹⁷ Sopronban kezdetben a német nyelvű lelképásztorkodás volt elsődleges; a Draskovich püspök által nekik adott Keresztelő Szent János-templomban heti hitszónoklataikat is ezen a nyelven tartották. Már 1637-ben jó szónoki képességekkel bíró rendtagok szolgáltak a rendházban: Christoph Wilpenhoffert Heigl Ambrus váltotta, akit eleinte csak hárman hallgattak, de rövidesen annyian összegyűltek a prédikációira, hogy a kápolnába alig fértek be. Mellettük magyarul tudó rendtag is mindig szolgált a városban, de ő elsősorban a szentségek kiszolgáltatásával volt megbízva.⁹⁸ Kis templomuk szűkössége már egy-két év elteltével komoly nehézségeket okozott a pátereknek, és mivel a bővítésére (az evangélikus városvezetés szilárd ellenállása miatt) nem volt lehetőség, a korszak végéig bajlódtak a helyhiánnyal. A templomról szólva a tanulmányom első részében már említettem, hogy 1638-ban éppen emiatt a karzatot is megnyitották a hívek számára.⁹⁹ Az 1640-es évekre a vasárnapi szentmisék és prédikációk mellett már a nagyböjt péntekjein Krisztus szenvedéséről tartott beszédek is egyre többen látogatták, különösen a húsvéti szent három napra gyűlt össze a hívők nagy serege. Mivel a soproni jezsuiták a környékbeli falvakba és mezővárosokba kezdettől fogva kijártak prédikálni és a szentségeket kiszolgáltatni, a Keresztelő Szent János-templomban — vagy hely híján és jó idő esetén a templomkertben — tartott szónoklataik közönsége is jelentős részben a környékbeli földművesek és szőlőmunkások közül került ki.¹⁰⁰ A helyhiány miatt a templomot 1654-ben két oldalsó karzattal is bővítették.¹⁰¹ Néhány évvel később bevezették a vasárnap délutáni hitoktatást is,¹⁰² amely az 1660-as években is népszerű volt a gyermekek és a felnőttek körében egyaránt. Katekéziseket nem csak saját templomukban, hanem vidéki útjaik alkalmával is rendszeresen tartottak, a falvak elemi iskoláiban 1664-ben például verses kis nyomtatványokat (*manuscula*) osztogattak a tanulóknak, hogy a hit alapjainak elsajátítását elősegítsék.¹⁰³ A jezsuiták hallgatósága Sopronban az 1660-as években is jelentős részben az alacsonyabb rendűek közül került ki, amiről egy 1665-ben feljegyzett nehézség is tanúskodik: a soproni lutheránus polgároknál alkalmazásban álló szolgálat és szolgálakat sokszor uraik akadályozták meg, hogy az ünnepnapokat — ha nem is munkaszünettel — legalább mise és szentbeszéd hallgatásával megünnepeljék. Ezért a szentmiséket a páterek kora reggeli időpontra helyezték át, ezzel valóban többek számára

⁹⁷ L. John W. O'Malley: Az első jezsuiták. Ford. Török Péter. Bp., 2006. (a továbbiakban: O'Malley: Az első jezsuiták) 108–122.

⁹⁸ HCS, 76., 81. (1637), LAW 1637 (Cod. 12218.) 223r.

⁹⁹ HCS, 91. (1638), LAW 1638 (Cod. 12218.) 272v.

¹⁰⁰ LAW 1641 (Cod. 12219.) 81v–82r, LAW 1646 (uo.) 424r, LAW 1647 (Cod. 12220.) 59r, HCS, 127. (1647), LAW 1650 (Cod. 12220.) 345r, LAW 1650 (uo.) 346v, LAW 1655 (Cod. 12052.) 32.

¹⁰¹ LAW 1654 (Cod. 12051.) 27., HCS, 140. (1654)

¹⁰² HCS, 149. (1657), 156. (1659).

¹⁰³ LAW 1664 (Cod. 12061.) 55., HCS, 194. (1664).

teremtették meg a részvétel lehetőségét. A jezsuita krónikás a kora reggeli sötétség jótékony hatását is feljegyezte: így — úgymond — „inkognitóban” néhány evangélikus is elment meghallgatni a beszédeket, ami már a hitbéli megingás jele volt.¹⁰⁴ A korszak végére, éppen a prédikációs tevékenységet is nehezítő háborús év után, 1664-ben vezették be a jezsuiták a magyar nyelvű szentbeszédeket is, amelyeket a Szentlélek-plébániatemplomban tartottak.¹⁰⁵

A jezsuiták szolgálatának másik fontos pillére volt térítő és hiterősítő tevékenységük: a katolikus hitigazságokban megingottak és a nem katolikusok (protestánsok, illetve kisebb részt nem keresztények) erősítése, áttérítése. A térítő munkát a 17. század derekán még nem jellemezték a (későbbiekre nézve) a jezsuitákhoz kapcsolt erőszakos módszerek.¹⁰⁶ A jezsuita éves jelentések és a soproni háztörténet adatai a környező kollégiumokéhoz hasonló térítési aktivitást tükröznek: Sopronban a konverziók éves száma 6 és 140 között ingadozott, az évi átlag 40 fő volt.¹⁰⁷ Az áttérésekről az éves jelentésekben fennmaradt, általában sematikus és névtelen leírások közül itt csupán néhány jellemző esetet emelek ki, majd a korszak legjobban dokumentált, a soproni kollégiumhoz kötődő konverzióját mutatom be.

A korabeli felekezeti viszonyok magyarázzák, hogy a soproni jezsuiták elsöprő többségben protestánsokat, főként evangélikusokat térítettek át. Különleges „eredmény” volt protestáns egyháziak vagy családtagjaik áttérítése: 1667-ben Johann Melchior Künne, a gothai evangélikus püspök fia konvertált mintegy ötévnyi vívódás után, amivel jelentős anyagi veszteség is érte: 600 forintnyi örökségéről kellett lemondania.¹⁰⁸ Az áttérést gyakran a testi-lelki betegségből, rémlátomásból való gyógyulás reménye motiválta. 1637-ben egy Felső-Magyarországról származó „eretneknek” éjjeli látomásában a bírói székében ülő Krisztus jelent meg, aki éppen az illető súlyos vétkeit mérlegelte. A férfi rémálma után a jezsuitákhoz fordult, majd Heigl Ambrus páter meggyőző magyarázata nyomán katolizált.¹⁰⁹ A hódoltsági határvidék jelenségvilágához tartozott török fogságba esett katonák vagy pestissel fenyegetettek áttérése. 1665-ben Sopronban egy protestáns katonát azután térítet át, hogy a „barbárok fogságában” egy katonatársa tanácsára Szűz Máriának tett fogadalmat, hogy szabadulása esetén katolikus hitre tér.¹¹⁰ Végül jóval kisebb

¹⁰⁴ HCS, 198. (1665), LAW 1665 (Cod. 12062.) 26.

¹⁰⁵ HCS, 194. (1664), LAW 1664 (Cod. 12061.) 55. A hitszónoklatok az 1660-as évek végén is rendszeresek maradtak: LAW 1667 (Cod. 12064.) 17.

¹⁰⁶ A 17. századi nyugat-magyarországi jezsuita gimnáziumokban bekövetkezett áttérésekről és a jezsuita térítés sajátosságairól (a konverzió-kutatás szakirodalmának összefoglalásával együtt) l. *Zsófia Kádár*: The Difficulties of Conversion. Non-Catholic Students in Jesuit Colleges in Western Hungary in the First Half of the Seventeenth Century. *Hungarian Historical Review* vol. 3. no. 4. (2014) 729–748.

¹⁰⁷ Az éves adatok részletezését (a pozsonyi és győri adatokkal együtt) l. *Kádár*: *Jezsuita kollégium*, 268–270.

¹⁰⁸ LAW 1667 (Cod. 12064.) 34., HCS, 211. (1667)

¹⁰⁹ LAW 1637 (Cod. 12218.) 223r.

¹¹⁰ HCS, 198–199., LAW 1665 (Cod. 12062.) 48.

számban, de olykor a soproni rendházhoz kötődően is feljegyezték mohamedánok áttérését, 1662-ből két ilyen esetről értesülünk.¹¹¹

Nádasdy Ferenc katolizálása

A számtalan, sematikus leírt áttéresi eset mellett a *litterae annuae* egy-egy jelentős konverzióról részletesen is beszámol. Ezek között a soproni rendház szempontjából kiemelkedik gróf Nádasdy (III.) Ferenc áttérése, amelyben a soproni jezsuiták kulcsszerepet játszottak. Nádasdy Ferenc neveltetéséről apjának köszönhetően magasan képzett evangélikus egyháziak, Kis Bertalan püspök, Nádasdy Pál sárvári lelkésze és Zvoranich István, a főúr keresztúri udvari papja gondoskodtak.¹¹² Az apa korai halála után a tizenéves ifjú Esterházy Miklós nádor is nagy hatást gyakorolt, ami a fiatal gróf katolizálásában is fontos szerepet játszott.¹¹³ Nádasdy a régió egyik utolsó főuraként maradt hű sokáig apja hitéhez, amíg 1643-ban be nem következett az áttérése.

A konvertálás előzményeiről ismert, hogy Nádasdy tanulmányai lezárásaképp (és anyja, Révay Judit ellenkezése dacára) itáliai utazást tett 1642-ben. Előtte Esterházyval találkozott és közöttük hitvita alakult ki a katolikus és evangélikus vallásoknak a szentírás-hoz való viszonyáról, aminek folyományaképp mindkét fél írásban is rögzítette nézeteit.¹¹⁴ A folyamat legfontosabb mozzanataként a szakirodalom az 1643. november 25-i csepregi evangélikus zsinaton a gróf által bejelentett áttérést tartja számon.¹¹⁵ Ipolyi Arnold említéséből ismerhetjük, hogy a gróf megtérése — még a csepregi zsinat előtt — Bécsben fejeződött be.¹¹⁶ Az 1643 karácsonján Sárvárott az evangélikusoktól elvett templomban lett trienti hitvallás szintén ismert.¹¹⁷ Legújabban Toma Katalin és Viskolcz Noémi írták le, hogy a gróf áttérésében a bécsi jezsuiták — személy szerint Wilhelm Lamormaini korábbi császári gyóntató —, illetve a soproni rendtagok is szerepet játszottak, és az áttérést „a legfelsőbb helyről [tudniillik a bécsi udvarból] is figyelemmel kísérték”.¹¹⁸ A jezsuitáknak a térítésben játszott (és közismert) kiemelkedő szerepe ellenére eddig a rendi forrásokat a Nádasdy-áttérés szempontjából nem aknázza ki a kutatás. Pedig

¹¹¹ Egy tatár férfi és egy török asszony megkereszteléséről. LAW 1662 (Cod. 12222.) 54v.

¹¹² *Toma Katalin*: Gróf Nádasdy Ferenc országbíró politikusi pályaképe (1655–1666). Doktori disszertáció. ELTE BTK. Bp., 2005. (a továbbiakban: *Toma*: Gróf Nádasdy Ferenc) 34–35.

¹¹³ *Ipolyi Arnold*: Bedegi Nyáry Krisztina 1604–1641. Bp., 1887. (Magyar Történeti Életrajzok) (a továbbiakban: *Ipolyi*: Nyáry Krisztina) 111–112.

¹¹⁴ *Ipolyi*: Nyáry Krisztina, 112.; *Toma*: Gróf Nádasdy Ferenc, 37.; *Toma*: Nádasdy mecénási működése, 863.

¹¹⁵ Uo., továbbá: *Viskolcz Noémi*: A mecénatúra színterei a főúri udvarban. Nádasdy Ferenc könyvtára. (A Kárpát-medence kora újkori könyvtárai VIII.) Szeged–Bp., 2013. (a továbbiakban: *Viskolcz*: A mecénatúra) 45.

¹¹⁶ *Ipolyi*: Nyáry Krisztina, 113.

¹¹⁷ *Toma*: Gróf Nádasdy Ferenc, 37., *Toma*: Nádasdy mecénási működése, 863.

¹¹⁸ *Viskolcz*: A mecénatúra, 45., *Toma*: Gróf Nádasdy Ferenc, 37., *Toma*: Nádasdy mecénási működése, 863.

ezekből a konverzió folyamata, (amelynek lépései kísértetiesen hasonlítanak Batthyány Ádám katolizálásának „koreográfiájához”),¹¹⁹ részleteiben tárul elénk.

A soproni jezsuiták buzgóságát sejteti, hogy a gróf anyja, Révay Judit megtérésében is kulcsszerepük volt. Az özvegy 1638-ban Kismartonban tette le a katolikus hitvallást egy jezsuita kezébe, gyóntatója egy Sopronból hívott rendtag, alighanem Dobronoki György superior volt.¹²⁰ A családnak a soproni rezidenciával való kapcsolata azonban Révay Judit megtérésénél korábbra ment vissza, és a rendtagokat a missziós küldetéstudat mellett anyagi megfontolások is motiválták.

A Draskovich püspökhöz kötődő soproni jezsuita kollégiumalapítás egészen 1650-ig elhúzódó ügyének e helyütt csak a Nádasdy Ferenc személyéhez kötődő mozzanatait idézem fel. A kezdeti időszakban az alapítást nem csak az evangélikus város ellenállása nehezítette, hanem a jezsuitáknak szánt egykori johannita javadalom kegyuraságát élvező Nádasdy-család, azaz Révay Judit és fia ellenkezése is. A kollégium alapításának 1640. és 1650. évi jogi rendezésekor a keresztes javadalom (és a pornói apátság) jelentette a legfőbb anyagi alapot, ezeknek a jezsuiták kezébe kerülése tehát igen fontos volt, és az ifjú gróf áttéréséig folyamatos súrlódási felületet jelentett a Nádasdyakkal. Draskovich a javadalom átadását már 1640-ben ígérte a jezsuitáknak,¹²¹ ehhez az özvegy Révay Judit hozzájárulását is megszerezte,¹²² az év őszén azonban Nádasdy már ellenezte, hogy a rendtagok vegyék át a javadalmat, és a kereszteség épületébe helyezték át iskolájukat; ez ügyben a soproni városi tanáccsal is levelezett és a nádornál is panaszt tett. Arra hivatkozott, hogy beleegyezése nélkül a püspök nem adhatja át a javadalmat, „[m]ivel eö kegyelmenekis olly Conditióval conferaltatot, hogy semmit mi hirünk nelkul ne chelekedhessek”¹²³ Draskovichot ez nem térítette el szándékától, és az idő múlása őt látszott igazolni, mert 1641 januárjában Nádasdy már hajlott arra, hogy anyja feltételeit elfogadva átengedje a javakat a jezsuitáknak.¹²⁴ A jogi átengedés ekkor még nem történt meg, de hozzá-

¹¹⁹ L. *Koltai András*: Batthyány Ádám. Egy magyar főúr és udvara a XVII. század közepén. Győr, 2012. (A Győri Egyházmegyei Levéltár kiadványai. Források, feldolgozások 14.) (a továbbiakban: *Koltai*: Batthyány) 93–99.

¹²⁰ Vö. Egyháztörténeti emlékek. Forrásgyűjtemény a dunántúli ág. hitv. evang. egyházkerület történetéhez. Összegyűjt. *Payr Sándor*. I. Sopron, 1910. (a továbbiakban: *Payr*: Forrásgyűjtemény) V. 7. f); LAW 1638 (Cod. 12218.), 273r; legújabban: *Toma*: Nádasdy mecénási működése, 863. (72. j.)

¹²¹ Vö. MNL OL MKA E 152 Coll. Sopr. Irreg. 1. tétel, 2. sz. 1640. márc. 28. (Bécs), Fundatio collegii Soproniensis (eredeti); Originales literae, (kötetlen iratcsomó) 28. sz. (fogalmazvány).

¹²² L. Originales literae, (kötetlen iratcsomó) 21. sz.

¹²³ MNL Győr-Moson-Sopron Megyei Levéltárának Soproni Levéltára (Sopron), Sopron Város Levéltára, Lad. III. et C., fasc. III. 71. 1640. nov. 30. (Keresztúr), Nádasdy Ferenc levele Sopron városhoz. Közli: *Pódafai Póda Endre*: A soproni kath. „parochia” és a „soproni kath. hitközség” története. Sopron sz. kir. város, a győri püspökség, és a plébánia levéltáraiban őrzött okiratok nyomán. Sopron, 1892. 96. Vö. továbbá *Payr*: Forrásgyűjtemény, V. 3. Nádasdy Ferenc gróf levele a soproni tanácshoz a kereszteség beneficiumához tartozó házra vonatkozólag (Sárvár, 1640. okt. 4.). Uo. 4. Nádasdy Ferenc grófnak ugyanazon tárgyban írt levele (Keresztúr, 1640. nov. 30.).

¹²⁴ Vö. Originales literae, (kötetlen iratcsomó) 4. sz., 1641. jan. 18. (Bécs), Rumer János osztrák tartományfőnök Paczot Ferenchez.

járult, hogy a püspök a jövedelmeket élete tartamára a Jézus Társaságának juttassa.¹²⁵ A problémát — a beleegyezés megszerzésének nehézségét — az okozta, hogy a keresztes javadalom birtokosának kiletét a kegyuraságot élvező Nádasdyaknak elvileg jóvá kellett hagyniuk. A jezsuitáknak való átadás viszont ennek a lehetőségnek az elvesztését jelentette, ugyanis a Társaság saját hatáskörében jelölte ki a rezidencia *superior*jait majd *rector*ait, akik jogilag egyúttal a kereszteséget is birtokolták. A rendi szabályok és a magyarországi jogrend ütközésének feloldására a jezsuiták elemi érdeke volt, hogy a kegyúri családdal jó kapcsolatra törekedjenek. Nádasdy Ferenc konverziója egyúttal a jezsuiták missziós tevékenysége előtt is újabb területeket nyithatott meg: a gróf hatalmas dunántúli birtokait.

Nádasdy áttérésének pontosabb részletei a soproni *historia domus* és a jezsuita éves jelentések alapján ismerhetők meg.¹²⁶ Maguk a rendi források is hangsúlyozzák, hogy az áttérés sokéves addigi fáradozásuk gyümölcse volt, tehát Ipolyi véleményével szemben a legújabb kutatási eredményeket igazolják, amelyek a fiatal gróf hosszas vívódását feltételezik.¹²⁷ Az áttérés előzményének egyik epizódja 1643-ban, Szent Katalin napja előtt történt. Megyery Zsigmond, a főúr jelentős familiárisa révén közel egy éve rendszeres vendég volt a sárvári udvarban Heigl Ambrus jezsuita atya, aki 1638 óta Sopronban szolgált német hitszónokként, spirituálisként és gyóntatóként.¹²⁸ Vitatársa Zvoranich István lelkész volt, a disputák hallgatói pedig a gróf és familiárisai. Egy alkalommal Nádasdy az asztali áldást a jelenlévő Kiss Benedek evangélikus püspököt mellőzve Ambrus páterrel mondatta el, amit a jelenlévő katolikus urak, közöttük Megyery és Káldy Ferenc is nagy örömmel fogadtak, az evangélikusok azonban szóhoz sem jutottak, a lutheránus püspök pedig a méltatlanság okán távozott az asztaltól. Ezután Nádasdy mindenki meglepetésére Ambrus atyát köszöntve emelte poharát a Jézus Társasága egészségére, és azt azzal adta körbe az asztalnál ülőknek, hogy mindannyian erre igyanak belőle.¹²⁹

A konverzió korábbi és mélyebb indítékaként az 1642. évi itáliai utazás befejeztével Magyarországra hazatért Nádasdy súlyos betegségét említi a soproni háztörténet, amely miatt Semptén („Senttaviae”) nyomta az ágyat.¹³⁰ Mivel a gróf az útról 1642 nyarán már visszatért, Megyery inentől számított egy éves fáradozása éppen kitölti az időt 1643 novemberéig. A megbetegedett ifjú a rendi beszámoló szerint gyógyulása reményében tett fogadalmat katolizálására és a mariazelli Szűz pártfogását kérte. Hazatérése után, az

¹²⁵ *Originales literae*, (kötetlen iratcsomó) 21a. sz. [s.d., 1641. jan. 18. után?], [Nádasdy Ferenc] válasza Draskovich Györgynek.

¹²⁶ Az alábbi leírás ezek alapján készült. HCS, 114v–115r.; LAW 1643 (Cod. 12219.) 184r–v.

¹²⁷ *Toma*: Nádasdy mecénási működése, 863.; *Uő*: Gróf Nádasdy Ferenc, 37.; *Viskolcz*: A mecénatúra, 43–45.

¹²⁸ *Vö. Lukács*: *Catalogi* II. 615.

¹²⁹ HCS, 114.

¹³⁰ Valószínűleg 1642 augusztusa-szeptembere folyamán, mielőtt itineráriuma szerint Csejtén tartózkodott. *Vö. Nádasdy III. Ferenc országbíró itineráriuma*. Összeáll. *Buzási Enikő, Király Péter, Kiss Erika, Toma Katalin, Viskolcz Noémi*, kiegészítő adatok: Martí Tibor. http://nadasdy.barokkudvar.hu/site/?q=itinerarium_lista (2016. okt. 15.), 1642. évnél. Sempte nem Nádasdy-, hanem Esterházy-birtok lévén az ifjú gróf vendégként lehetett itt. Semptei tartózkodása célját egyelőre nem ismerem.

említett sárvári epizódot követően először az áttérés nem nyilvános, személyes aktusára került sor Bécsben. Nádasdy az osztrák jezsuita rendtartomány *domus professa* templomában, az Am Hof-on Johannes Gans jezsuitánál (III. Ferdinánd gyóntatójánál) végzett gyónást, majd a sekrestye fölötti kápolnában szentáldozáshoz járult. Bécsből hazatérve 1643. november 25-én a csepregi evangélikus zsinat alkalmával nagy tömeg — elsősorban saját korábbi hittársai — jelenlétében az áttérését nyilvánossá tette. A jezsuita források szerint a zsinatra mintegy 40 evangélikus lelkész gyűlt össze, közöttük a soproni első lelkész és esperes Schubert Pál,¹³¹ akik, mivel a jezsuiták közül a disputa kitűzött napjának előestéjéig senki sem érkezett meg, poharazással és kölcsönügyletekkel múltatták idejüket. A rossz idő miatt a három tapasztalt jezsuita hitszónok, akiket Nádasdy meghívott, késő éjjel érkezett és a lutheránusok között nagy felzúdulást keltettek. Jászberényi Tamás, Esterházy Miklós udvari hitszónoka, Heigl Ambrus és Höffer János, Brandenburgi Katalin udvari gyóntatója ismert személyiségek lehettek az összegyűlt evangélikusok körében is. A gróf másnap valóban bejelentette és megindokolta áttérését, aminek súlyát a lutheránusok bizonyára felmérték, és az evangélikus neveltetésű ifjú hitehagyását apja halálának és a jezsuiták hatásának tulajdonították.

A konverzió harmadik fontos eleme 1643 karácsonyán, a sárvári várnak az evangélikusoktól elvett és katolikus rítus szerint újrászentelt templomában következett be. Jelen volt a gróf úr jezsuita gyóntatója, — ő valószínűleg Johannes Gans-szal azonosítható —, Lónyi Mihály vasvári prépost¹³² a vasvári káptalan két tagjával, a veszprémi püspök, Bosnyák István,¹³³ és egy jezsuita pap, természetesen az egész főúri udvarral együtt. Nádasdy karácsony napján a veszprémi főpap kezébe tette le a trienti hitvallást — feltehetően udvarának más tagjaival, ha nem is az „egész udvartartásával” együtt.¹³⁴ Addig evangélikus használatban lévő nyomdáját a jezsuiták rendelkezésére bocsátotta, és a soproni rendtagoknak a keresztes javadalom átengedésében sem kellett csalatkozniuk. 1644-ben Nádasdy a pestis pusztítása ellenére átadta Heigl Ambrus *vicesuperiornak* a keresztes

¹³¹ Payr Sándor: A soproni evangélikus egyházközség története. A reformáció négyszázados jubileumára. Gamauf Teofil soproni lelkész kézirati hagyatékának felhasználásával. I. A reformáció kezdetétől az 1681-ik évi soproni országgyűlésig. Sopron, 1917. 294–295.

¹³² Lónyi Mihály apja csizmadia és soproni polgár volt, őt magát 1630-ban szentelték pappá, 1632-ben szenteleki plébános, majd 1633-tól Batthyány Ádám udvari lelkésze volt. Ekként a Batthyány-birtokok rekatolizációjában kulcsszerepe volt, a főúr „papi familiárisának” tekintette. 1634-ben győri kanonok, rábaközi főesperes, majd olvasókanonok (1637), 1639-től (győri kanonokságáról lemondva) vasvári prépost lett. Szülővárosában 1639-ben sikerült a Szent Erzsébet-oltárjavadalmat megszereznie, majd 1644-től betölthette a városplébánosságot. 1645-ben a soproni pestisben halt meg. Vö. *Koltai*: Batthyány, 416–422.

¹³³ Veszprémi püspök 1642–1644. Ipolyi nyomán (*Ipolyi*: Nyáry Krisztina, 113–114.) tévesen azonosították a Sárvarott jelenlévő veszprémi főpap személyét Sennyei Istvánnal (vö. pl. *Toma*: Nádasdy mecénási működése, 863.). A két Sennyei István közül az idősebb ekkor már halott, a fiatalabb még bőven tanult, 1646-ban a római Collegium Germanicum et Hungaricum növendéke, és csak 1659-től volt veszprémi püspök.

¹³⁴ Vö. az említett helyek mellett LAW 1644 (Cod. 12219.) 211r.

javadalomhoz tartozó Bő falut malmával együtt.¹³⁵ A soproni jezsuiták és Nádasdy Ferenc kapcsolata a következő években is intenzív maradt, ezt jelzi, hogy Draskovich püspök fundátor mellett Nádasdy Ferencet a keresztes javadalom, a Crucigeratus kegyuraként és egyik kiemelkedő jótévőjüként (*benefactor*) tartották számon, birtokain pedig 1645-től 1663-ig folyamatosan missziót működtettek.

Nádasdy Ferenc áttéréseinek utolsó mozzanata is jezsuita források, az 1646. évi éves jelentés alapján ismerhető meg.¹³⁶ A pozsonyi országgyűlés idején, 1646. december 2-án, Xavéri Szent Ferenc ünnepén Nádasdyt a pozsonyi Szent Márton-dómban Lippay György esztergomi érsek bérmálta meg, bérmakeresztapja pedig maga III. Ferdinánd volt. Ez a gesztus egy korábbival együtt, — 1643-ban megtérése alkalmából a király a fiatal grófot egy korall olvasóval ajándékozta meg —,¹³⁷ azt is alátámasztja, hogy Nádasdy áttérése a soproni jezsuitáktól, magyarországi katolikus nemeseken és arisztokratákon, valamint az egyházi elit tagjain át egészen az uralkodóig nagyon sokak érdekét szolgálta.

Szentségkiszolgáltatás

A jezsuita lelkipásztorkodásban a szentségek kiszolgáltatása közül (mivel a Társaság a szabályzata értelmében plébániai szolgálatot nem vállalt) a szentáldozás és a gyónás volt elsődleges.¹³⁸ A páterek prédikációikban és katekiziseikben gyakran tanították e szentségek vételének helyes módját, miközben az új vallási ideálnak megfelelően buzdították a híveket a rendszeres és gyakori szentségi életre.

Az éves jelentések a soproni jezsuiták ez irányú munkálkodásának fokozatos beérését tanúsítják. Az 1640-es évekből négy-hatezer évi áldozást regisztráltak (1642: 6000, 1646: kb. 4000, 1647: 4200),¹³⁹ bár az esetek jó részét nem a helybéli lakosok, hanem a környékbeli jobbágyság adták. Emiatt jegyezhetette fel az 1650. évi éves jelentés írója, hogy 5050 áldozójuk soknak számít az „eretnekségnek ebben a fészében” — a korábbi évek 500 körüli (!) számához képest.¹⁴⁰ A következő években 3000–6700 áldozási esetről tudunk (1657: 3100, 1659: 6700, 1663: 3000), miközben 1658-ban vezették be az általános áldozás (*generalis communio*) gyakorlatát.¹⁴¹ Ezek a havi rendszerességű, közös áldozási alkalmak a szentség vételének rendszerességét szolgálták, és lehetőséget adtak búcsú elnyerésére is — a gyakorlat mint rendi sajátosság más hazai jezsuita rendházakból is ismert, Pozsonyban 1648-ban, Győrben szintén 1658-ban vezették be.¹⁴² A *generalis communió*kon a jelentések szerint annyian vettek részt, amennyien a legnagyobb ünnepeken szoktak

¹³⁵ Vö. HCS, 118.

¹³⁶ LAW 1646 (Cod. 12219.) 416r.

¹³⁷ *Viskolcz*: A mecenatúra, 46.

¹³⁸ Vö. *O'Malley*: Az első jezsuiták, 156–180. (az első rendtagok példája).

¹³⁹ LAW 1642 (Cod. 12219.) 142r, LAW 1646 (uo.) 423v, LAW 1647 (Cod. 12220.) 59r, HCS, 127. (1647).

¹⁴⁰ „in hoc nido haereticorum”. LAW 1650 (Cod. 12220.) 345r.

¹⁴¹ HCS, 149. (1657), 152. (1658), 155. (1659), 186. (1663), LAW 1658 (Cod. 12055.) 46.

¹⁴² Vö. *Kádár*: Jezsuita kollégium, 276.

megjelenni. Sopronban a korszak végére „az eretnokség ekkora sötétsége” ellenére is elérte az éves áldozások száma az 1671. évi győri mennyiséget (1666: 9600, 1668: tíz hónap alatt 10100, 1670: 13600, 1671: 20800 eset), ami a más viszonylatban (például a rendház létszáma) is megfigyelt jelenségre rímel: a soproni kollégium tevékenységében, hatásában eddigre már nem mutatott lényeges elmaradást az egy évtizeddel korábbi alapítású pozsonyi és győri kollégiumokhoz képest.¹⁴³

Az éves jelentésekben az áldozási esetekhez képest kevésbé jellemző a gyónások (*confessiones*) számának feljegyzése, mivel a gyónás az áldozás előfeltétele volt. A két szentségben részesülők számának azonosságát az elvértve ismert soproni adatok is tanúsítják: 1649-ben 5500 esetet jegyeztek fel (amiből csak január elsejére 350 gyónás esett),¹⁴⁴ 1664-ben pedig 8900 gyónót említettek, akik között — a háborúra való tekintettel — számos haldokló katona is akadt.¹⁴⁵ A beszámolókból inkább a szentség helyes vételének tanítása és annak jótékony hatása hangsúlyos. Sopronból már a jezsuita meglepedés második évében beszámoltak egy rejtett bűnében több, mint egy éve élő férfi lelkiismereti vívódásáról, aki a jezsuita pap „istentelen” gyónás elleni prédikációja hatására, könnyekig megindulva ismerte be vétkét, és ezzel az örök kárhozattól való rettegése helyett „lelke teljes jókedvét visszakapta”.¹⁴⁶ A járvány vagy háború a gyónások terén is rendkívüli helyzetet teremtett: miközben a hívők, főként a betegek vagy haldoklók részéről megnőtt az igény a lelki vigasztalás iránt,¹⁴⁷ a jezsuiták közül szintén sokan áldozatul estek a pusztításnak. Így 1656–1657-ben, mivel sem német hitszónok, sem gyónató nem maradt életben a soproni rendházban, a városba a pozsonyi jezsuiták jártak át gyónatni.¹⁴⁸

A gyónások különleges eseteiről, az életgyónásokról (*confessiones generales*) önálló kimutatások is ismertek, mivel ezeket a jezsuiták nagyon pártfogolták. (Életgyónást jellemzően a katolizáló protestánsok, a csak névleg katolikusként élők vagy az életük valamely szakaszhatárán lévők tettek.) Az életgyónásokra Sopronban és más rendházakban is jellemző volt, hogy számuk időben előrehaladva nem növekedett, inkább ingadozó maradt: a Sopronból (1671-ig) ismert életgyónások száma a néhánytól egészen 200–300-ig terjedt,¹⁴⁹ ami a nagyszombati kollégiumban tett *generalis confessiók* számától sem különbözik érdemben.¹⁵⁰ Kirívó példaként jegyezték fel egy soproni hívő esetét, aki 1663-ban a jezsuita prédikáció hatására kezdte el egész életének vétkeit számba venni, de

¹⁴³ HCS, 204. (1666), 216. (1668), LAW 1670 (Cod. 12067.) 71., LAW 1671 (Cod. 12068.) 63.

¹⁴⁴ LAW 1649 (Cod. 12220.) 260v.

¹⁴⁵ HCS, 193–194. (1664)

¹⁴⁶ HCS, 91. (1638)

¹⁴⁷ Pl. HCS, 193–194. (1664)

¹⁴⁸ HCS, 149. (1657), LAW 1657 (Cod. 12054.) 53.

¹⁴⁹ 1657: 65, 1659: 86, 1663: 300, 1664: 200, 1665: több, mint 170, 1666: 300, 1669: 30 eset, vö. HCS, 149. (1657), 155. (1659), LAW 1663 (Cod. 12060.) 11., LAW 1664 (Cod. 12061.) 61., HCS, 194. (1664), 199. (1665), LAW 1666 (Cod. 12063.) 21., HCS, 204. (1666), LAW 1669 (Cod. 12066.) 75.

¹⁵⁰ Nagyszombati adatok pl. 1617: 119, 1625: 375, 1637: több, mint 150 életgyónás, vö. LAR 1617 (ARSI Austr. 133.) 514., LAR 1625 (ARSI Austr. 135.) 375., LAW 1637 (Cod. 12218.) 231r.

gyónása olyan hosszúra nyúlt, hogy a jezsuita gyóntató azt megszakítva vallomása végét másnap hallgatta meg.¹⁵¹

Társadalmi fegyelmezés és az irgalmasság cselekedetei

A jezsuita lelkipásztorkodás „társadalmi fegyelmező” szerepe az utóbbi évtizedekben mind a jezsuita vezetésű vallásos társulatok kapcsán, mind tágabb összefüggésben is előkerült a nyugat-európai, illetve a magyar szakirodalomban.¹⁵² A házasságok védelmében, az ellenségek kibékítésében, illetve a börtönök és ispotályok pasztorációjában végzett munka a soproni jezsuiták „apostoli” munkájának is szerves része volt, amint ezt az alábbi kiragadott, a jezsuita éves jelentések jellegéből fakadóan mindig anonim példák is tanúsítják.

A keresztény házasság védelméhez tartozott a haragos és elvált párok kibékítése éppúgy, mint a katolikus szentségi házasságkötés szorgalmazása. 1638-ban a prédikáció hatására három, egymással összekülönbözött házaspár is nyilvánosan békült ki a hitazonoklat végén a jezsuita templom kapuja előtt.¹⁵³ 1646-ban pedig Heigl Ambrus *superior* békített ki három napi munkával egy főnemesi párt, akik közül a válást fontolgató férj fordult a jezsuitákhoz segítségért.¹⁵⁴ Már külön élő, elvált házastársak közötti kapcsolatot is többször sikerült rendezni:¹⁵⁵ egy pár 1641-ben saját gyermekei előtt vallotta be az egymás ellen elkövetett vétkeket.¹⁵⁶ Máskor a jezsuiták segítségével már elvált, nemesi párok házassága rendeződött.¹⁵⁷

A szentségi házasságkötést a jezsuiták e nélkül együtt élők, illetve protestáns szertartás szerint házasulandók körében egyaránt népszerűsítették. Sopronban már 1638-ban 15 pár kelt egybe a jezsuiták hatására evangélikus helyett római katolikus szertartás szerint.¹⁵⁸ 1644-ben két, plasztikusan megörökített példázatot jegyeztek fel katolikus menyasszonyok evangélikus házasságkötéstől való megóvásáról. Egyiküket egy előkelő, gazdag lutheránus férfi óhajtotta nőül venni, az esküvő napja már ki volt tűzve. Az egyik jezsuitának a „hitehagyottak szomorú végzetéről” szóló prédikációja hatására azonban a nő katolikus hitében megerősödött, és abban a reményben ment bele a házasságba, hogy férjét idővel sikerül áttérítenie. A másik leányt szintén protestáns vőlegénye vezette volna be az evangélikus templomba, de annak küszöbétől halálfélelmében visszafordult, és a jezsuita

¹⁵¹ LAW 1663 (Cod. 12060.) 16.

¹⁵² A tanulmány elején idézett szakirodalom mellett l. még jezsuita vonatkozásban: *O'Malley*: Az első jezsuiták, 193–195.; *Louis Châtellier*: The Europe of the Devout. Transl. by Jean Birrell. 2nd ed. Cambridge, 1991. Magyar példák: *Molnár*: Mezőváros, 144–146.; *Kádár*: A győri kollégium, 101–103.

¹⁵³ HCS, 91. (1638)

¹⁵⁴ HCS, 125. (1646)

¹⁵⁵ Pl. HCS, 149. (1657)

¹⁵⁶ LAW 1641 (Cod. 12219.) 82r.

¹⁵⁷ HCS, 200. (1665)

¹⁵⁸ LAW 1638 (Cod. 12218.) 272r, HCS, 90. (1638). Egy későbbi soproni példa: uo. 187. (1663).

kollégiumhoz ment. Egy páter észrevéve zavarát beszélt vele, majd miután a szentségekkel megerősítette, a házasságkötés is megghiúsult, mert a leány nem hagyta magát a „csalárd emberek ügyködései által” eltéríteni katolikus hitétől.¹⁵⁹ 1666-ban pedig egy, a felesége halála óta 17 éve konkubinátusban élő férfi házasságát rendezték, aki addig rendezetlen kapcsolata ellenére rendszeresen (szentségtörő módon) járult a szentségekhez.¹⁶⁰

A soproni jezsuiták békítő munkájának hatására 1647-ben két előkelő nemesúr engesztelődött ki egymással.¹⁶¹ Máskor több családi viszályt is megoldottak, amelyekben katolikus és lutheránus felek egyaránt érintve voltak. A páterek felléptek a párbaj szokása ellen is, a vitás ügyeket vérontás nélkül rendezték.¹⁶²

A börtönök látogatása szintén az atyák „mindennapi” feladata volt: olykor halálra ítélték büntetésének enyhítését is elérték,¹⁶³ illetve törekedtek a protestáns elítéltek áttérítésére, mivel meggyőződésük szerint e személyek üdvözülése csakis így volt lehetséges. Sopronban már 1637-ben sikerült egy halálraíteltet konverzióra bírniuk, akit a jezsuita atya egészen az akasztófáig kísért el.¹⁶⁴ A jezsuita börtönpasztoráció már a következő évben kiváltotta a soproni evangélikus lelkészek ellenszenvét, akik a magisztrátusnál azért kilincseltek, hogy a pátereket tiltsák ki a börtönökből, ispotályokból és szegényházakból. Törekvésük nem járt eredménnyel: 1638-ban 15 rab konverziójáról tudunk,¹⁶⁵ a jezsuiták pedig a következő években is rendszeresen gyűjtöttek alamizsnát a foglyok számára, a halálraítelték büntetésének végrehajtására pedig haladékat eszközöltek ki az áttérésük reményében.¹⁶⁶ 1650-ben a páterek kérésére a város három, nyilvános vesszőzésre ítélt személyt is felmentett, és a jezsuita beszámoló szerint a lutheránus foglyok is egyre gyakrabban fordultak hozzájuk — saját lelkészeik büszkeségére és tunyaságára panaszkodva.¹⁶⁷ Az 1650-es években az evangélikus városvezetés valóban kitilthatta a jezsuitákat a börtönökből, az évtized végére azonban ezt sikerült feloldani. 1659-ben már a foglyok közül annyian kívántak gyónni, hogy a jezsuiták más egyháziaktól kértek segítséget.¹⁶⁸ A jezsuiták 1660-ban is rendszeresen látogatták a katolikus és protestáns fogvatartottakat. Néhány halálraítelt számára kegyelmet eszközöltek ki, mások büntetését a kérésükre enyhítették, és ehhez mindig társult az érintettek hitbéli (szentségekkel való) megerősítése, illetve a protestánsok esetében az áttérítés.¹⁶⁹ A konverziót 1663-ban egy evangélikus fogoly esetében csodás éjjeli látomás segítette elő, majd a kovertáló férfit

¹⁵⁹ LAW 1644 (Cod. 12219.) 291v–292r.

¹⁶⁰ LAW 1666 (Cod. 12063.) 25., HCS, 204–205. (1666)

¹⁶¹ LAW 1647 (Cod. 12220.) 58v, HCS, 127.

¹⁶² LAW 1638 (Cod. 12218.) 271v.

¹⁶³ Pl. LAW 1668 (Cod. 12065.) 99.

¹⁶⁴ HCS, 82., LAW 1637 (Cod. 12218.) 223r.

¹⁶⁵ HCS, 89–90.

¹⁶⁶ LAW 1648 (Cod. 12220.) 146v.

¹⁶⁷ LAW 1650 (Cod. 12220.) 346r.

¹⁶⁸ HCS, 157.

¹⁶⁹ LAW 1660 (Cod. 12057.) 18.

jezsuita közbenjárásra ki is engedték börtönéből, és bár egy hónappal később elhunyt, a páterek sikerként könyvelhették el egy újabb lélek üdvözülését.¹⁷⁰ A következő évben két olyan rab is szabadult, akik váltságdíját a jezsuiták kéregették össze. Egyikük halála jeléül már másnap feleségével és leányával együtt a jezsuitákhoz ment, hogy az oltáriszentséget magához vegye. A másik egy francia férfi (talán egy katona) volt, akit a város azért ítelt halálra, mivel egy paraszt házában a tetején ülő galambra lövöldözve akaratlanul is felgyújtotta az egész házat, ami porrá égett. Azokat az elítélteket pedig, akiknek halálbüntetését nem sikerült enyhíttetniük, a páterek egészen a vérpadig kísérték, minden esetben arra törekedve, hogy a rabokat a kegyelem állapotában érje a kivégzés.¹⁷¹ 1665-ben egy nyilvános vesszőzésre és a városból való kiutasításra ítélt vétkes leány, illetve egy kötél és egy kard általi halálra ítélt férfi büntetését enyhítették a jezsuiták kérésére.¹⁷² A korszak végéről pedig már egy, a jezsuiták beszámolója szerint felekezeti alapon nyilvános vesszőzésre ítélt asszony esete is fennmaradt. A tisztos korú előkelő katolikus hölgyet egy szenátor lutheránus felesége juttatta a városbíróság elé, majd börtönbe. A jezsuiták azonban igazolták az asszony ártatlanságát, aki így megmenekült a megalázó büntetéstől és visszanyerte szabadságát.¹⁷³

Sopronban (a börtönpasztorációhoz hasonlóan) a jezsuitáknak a városi ispotályba való szabad bejárása is a lutheránus városvezetés ellenállásába ütközött.¹⁷⁴ A tilalmat azonban ismételten leküzdötték: legkorábban 1638-ban, amikor a jezsuiták — talán az evangélikusokkal is jó viszonyra törekvő Dobronoki György házfőnöknek köszönhetően — engedélyt kaptak a beteglátogatásra.¹⁷⁵ Két évvel később már városszerte csodálatot ébresztett Johann Rinner segítőtestvér kolduló útja, aki a városi ispotály építésére gyűjtött alamizsnát.¹⁷⁶ A páterek lelkigondozását olykor csodás gyógyulások is segítették: 1650-ben egy mindkét lábának amputálására váró asszony — Szűz Mária, az angyalok és Szent Ignác közbenjárására történt — gyógyulását jegyezték fel.¹⁷⁷ Az ispotályban végzett munka az 1650-es évek végére már olyan eredményekre is vezetett, mint a „szegények ájtatossága” (*„devotio pauperulae”*): kevés pénzüket a betegek és szegények gyertyák vételére ajánlották fel, hogy Gyertyaszentelő Boldogasszony ünnepére a templom díszítéséhez hozzájáruljanak.¹⁷⁸ A korszak végéről adatolható, de bizonyára korábban is bevett

¹⁷⁰ LAW 1663 (Cod. 12060.) 24.

¹⁷¹ LAW 1664 (Cod. 12061.) 83. Hasonló pozsonyi esetek is ismeretesek, pl. LAW 1664 (uo.) 85.

¹⁷² HCS, 199–200.

¹⁷³ HCS, 205. (1666), LAW 1666 (Cod. 12063.) 62–63.

¹⁷⁴ Az adatok bizonyára a Balfi út és az Ikvahíd sarkán álló, a 13. században alapított Szent Erzsébet-ispotályra vonatkozhatnak, amely kezdetben a johannitáké, majd városi kézben volt. Vö. Sopron Atlasz, adattári rész: 9.1.1 (Egyházak, római katolikus), Szt. Erzsébet kápolna, Ispotály (Szt. Erzsébet).

¹⁷⁵ LAW 1638 (Cod. 12218.) 271v.

¹⁷⁶ HCS, 125. (1646)

¹⁷⁷ LAW 1650 (Cod. 12220.) 346v.

¹⁷⁸ HCS, 152. (1658)

gyakorlat volt, hogy a jezsuiták nem csak gyámolították a szegényeket testi-lelki szükségleteikben, hanem őket a kollégium költségén el is temették.¹⁷⁹

A jezsuiták a háborúval és járvánnyal sújtott években is igyekeztek a társadalom legkülönbözőbb rétegeit, csoportjait részesíteni a szentségekben, testi-lelki vigasztalásban. A pestises betegek gondozását a Társaság a rendtagok védelmében szigorúan szabályozta: csak megfelelő előképzettséggel rendelkező testvérek vettek részt a betegek fizikai ellátásában, a papoknak pedig a gyóntatásnál és áldoztatásnál kellett különösen körültekintőeknek lenniük.¹⁸⁰ Olykor azonban hiábavaló volt az elővigyázatosság, ahogy azt a soproni jezsuita, Ludovicus Purwalter esete is tanúsítja: hiába maradt a ház kapujában, amikor a második emeleten lévő pestises beteg gyónását meghallgatta, mégis megfertőződött a járványban.¹⁸¹

I. Rákóczi György erdélyi fejedelem magyarországi hadjárata idején, 1645-ben a soproni jelentés számos haldokló ellátását említi; az elhunytak között 12 áttérő is volt.¹⁸² A járvány Sopronban és Pozsonyban egyaránt áthúzódott a következő évre is, amikor a jezsuiták a városbeliek mellett a környező vidékre is rendszeresen kijártak a haldoklók ellátására.¹⁸³ Hasonló kihívás elé állította a „hátországot” képező soproni és pozsonyi rendházakat az 1663–1664. évi hadjárat, amikor a jezsuiták az (elő)városokba visszaszállított sebesült katonák testi-lelki ellátásában vettek részt, e célból Lippay György érsektől kaptak alamizsnát.¹⁸⁴

Népi vallásosság (csodák, gyógyítás, szentelmények)

A jezsuitáknak a népi vallásossághoz fűződő tevékenysége (mint ami a Társaság „modernizációs” szerepével nehezen összeegyeztethető) a kutatásban eddig kevesebb figyelmet kapott.¹⁸⁵ A jezsuita pasztorációs eszköztárba is beépülő szentelmények használatáról, paraliturgikus cselekményekről, a szentek közbenjárásának kéréséről, a „babonás” tárgyak elvételéről és a korabeli emberek csodákba vetett hitéről az éves jelentésekben sokat olvashatunk.¹⁸⁶ A rendtagok kiélezett helyzetekben jó pszichológiai érzékkel alkalmazták ezeket az eszközöket a társadalom legkülönbözőbb csoportjainak áttérésére, hitbéli

¹⁷⁹ HCS, 200. (1665)

¹⁸⁰ Az osztrák és a cseh provincia vonatkozó 17. századi szabályozásairól l. *Jirí M. Havlík*: *Quaedam servanda in visitandis infirmis et maxime pestiferis. Regeln für die Seelsorge der Jesuiten an Pestkranken in der Böhmischen Provinz*. In: *Bohemia Jesuitica 1556–2006*. I. Ed. Petronilla Cemus. Praha, 2010. 385–394.

¹⁸¹ HCS, 145. (1656)

¹⁸² LAW 1645 (Cod. 12219.) 371r–v.

¹⁸³ LAW 1646 (Cod. 12219.) 415v, 423v.

¹⁸⁴ LAW 1664 (Cod. 12061.) 20–21.

¹⁸⁵ Vö. *Hersche*: *Muße und Verschwendung*, 209–210.

¹⁸⁶ A jezsuiták ez irányú tevékenységét magyar viszonylatban eddig főként a missziók részeként vizsgálták, pl. *Bárth Dániel*: *Benedikció és exorcizmus a kora újkori Magyarországon*. [Budapest–Pécs], 2010. (*Fontes Ethnologiae Hungaricae IX.*) (a továbbiakban: *Bárth*: *Benedikció*) 70.

megerősítésére, meggyőződésük szerint mindig az egyén üdvösségének elősegítése érdekében.

A nehéz szülések megkönnyítésére Sopronban is előszeretettel kérték Szent Ignác közbenjárását, használták a szent ereklyéit.¹⁸⁷ 1659-ben a szent közbenjárását kérték egy nehéz vajúadás meggyorsítására.¹⁸⁸ 1670-ben egy főrendű asszony nem csak szerencsés szülését köszönte a rendalapítónak, hanem hogy végre-valahára fia született.¹⁸⁹ Az ereklyéket olykor még protestánsok is kölcsönkérték, akiknek a megtérítésére a hosszas vajúadás adott alkalmat. 1641-ben egy három napja szenvedő asszony kérte el a páterektől a relikviákat.¹⁹⁰ 1641-ben Szent Ignác kiakasztott képének tulajdonították egy két napja vajúadó nemesasszony szerencsés szülését.¹⁹¹

A csodás gyógyulások jellemzően valamilyen lelki bántalomtól való szabaduláshoz is kapcsolódtak. A jezsuita szentek (a rendalapító mellett Xavéri Szent Ferenc és Gonzága Szent Alajos) hathatós segítsége a beszámolók visszatérő motívuma. Sopronban 1665-ben egy rossz szellem valakit úgy kísértett, hogy sok aranyat és ezüstöt kínált neki, de az illető a veszélyt észlelte, és hogy a szellem elkerülje, Ignác képét akasztotta ki otthonában.¹⁹² A rendházban 1667-ben Ignác-vízzel¹⁹³ gyógyították az epilepsziás rohamokban szenvedő segítőtestvért, Philip Ladnert is.¹⁹⁴ Xavéri Ferencnek tulajdonították tébolyodásnak, illetve a hallás vagy beszédképesség elvesztésének gyógyítását, és a szent pártfogását haldoklók és rémlátomásoktól szenvedők is eredménnyel kérték.¹⁹⁵ Jezsuita sajátosság volt a láz és más betegségek gyógyítására az úgynevezett foy-i kő (*lapillus Foyensis*) használata.¹⁹⁶ 1658-ban egy, az evangélikus lelkészek segítségével hasztalan folyamodó asszony gyógyult meg azáltal, hogy egy foy-i követ háromszor megérintett.¹⁹⁷

A jezsuiták kötelességüknek tartották a „babonaság”, a „kuruzslás” és az „eretnek-ség” elleni küzdelmet is. A trienti katolicizmussal nehezen volt ugyan összeegyeztet-

¹⁸⁷ LAW 1637 (Cod. 12218.) 223r–v., LAW 1642 (Cod. 12219.) 142r., HCS, 211. (1667)

¹⁸⁸ HCS, 156. (1659)

¹⁸⁹ LAW 1670 (Cod. 12067.) 43.

¹⁹⁰ Hasonló esetek később is rendszeresen akadtak. LAW 1641 (Cod. 12219.) 82r., LAW 1649 (Cod. 12220.) 260v., HCS, 187. (1663), 206. (1666).

¹⁹¹ LAW 1641 (Cod. 12219.) 82r.

¹⁹² LAW 1665 (Cod. 12062.) 63–64., HCS, 200–201. (1665)

¹⁹³ A szent tiszteletére szentelt víz, amely a hazai jezsuita gyakorlatban is elterjedt volt: nehéz szülések megkönnyítésére, gyógyításra is használták. Szentelési szertartása a *Rituale Romanum* szertartáskönyvébe is bekerült, és benedekció ordója a hazai jezsuita gyakorlatban is elterjedt, vö. *Bárth*: Benedekció, 70–71., 139., 152–153.

¹⁹⁴ HCS, 210. (1667)

¹⁹⁵ HCS, 152. (1658), LAW 1663 (Cod. 12060.) 86–92., HCS, 187. (1663), 200–201. (1665)

¹⁹⁶ A belgiumi Szűz Mária-kegyhelyről, Foy-lez-Dinant-ból származó kövecskéknek gyógyító erőt tulajdonítottak és a jezsuiták előszeretettel használták „pogány” amulettek helyettesítésére. Vö. *L. Barbian*: *Belgien*. (Geschichte, Gnadenstätten). In: *Marienlexikon*. Hrsg. von Remigius Bäumer – Leo Scheffczyk. Bd. I. St. Ottilien, 1988. 415–417.

¹⁹⁷ HCS, 152. (1658)

hető, a gyakorlatban mégis jól működött, hogy a „babonás” vagy „eretnek” tárgyakat átkrisztianizált tárgyakkal helyettesítették.¹⁹⁸ Az éves jelentések gyakran csak általánosságban említik, hogy a varázslás és kuruzslás ellen eredményesen vették fel a harcot, helyettük a szentelmények, főként a szentelt víz használatát, a szentségek rendszeres vételét igyekeztek bevezetni.¹⁹⁹ Babonás, csodatévő amuletteket is gyakran vettek el, üldözték a csodatévő erővel felruházott cédulák (*schedismatae*) használatát és a kuruzslást (*magiae artes*) is.²⁰⁰ Ezek helyett olykor imákat tanítottak, esetleg (ahogy egy 1668. évi példa is tanúsítja) különleges áldást adtak.²⁰¹ Sopronban is felléptek a katonák által sebesülés ellen a nyakukban hordott amulettek ellen, a babonás hiedelmek helyett a helyes szentségvételi gyakorlatot igyekeztek bevezetni.²⁰² A jezsuiták szemében egyenértékű „eretnek” és „babonás” könyvek elvételére is számos példa akadt: ezeket leggyakrabban elégették.²⁰³

A babonás tárgyaknak az elvétele, a tévhitiek eloszlátása hangsúlyozottan nem csak a jezsuiták városon belüli pasztorációjához kötődött. E problémákkal tömegesen a vidéki missziók alkalmával találkoztak. Az éves jelentés 1649-ben említi, hogy a soproni rendtagok a németekhez, magyarokhoz és horvátokhoz egyaránt kijártak a szentségek kiszolgáltatására és a babonás hiedelmek eloszlátására.²⁰⁴

Összegzés és kitekintés

Ha a soproni jezsuita rendházat a korabeli Magyar Királyság, illetve az osztrák jezsuita rendtartomány intézményhálózatában szeretnénk elhelyezni, akkor előzményekként, illetve „párhuzamos” alapításokként a már említett pozsonyi és győri kollégiumok mellett osztrák területről az 1610-es, 1620-as évek alapításai kínálkoznak. Ezek viszonylag kisebb városokban, mezővárosokban (Märkte) történtek, patrónusaik pedig — a magyarországi alapításoktól eltérően — az uralkodó (II. Ferdinánd) mellett nagyrészt helyi arisztokraták voltak. A soproni (és nyugat-magyarországi) jezsuita intézményekkel összlétszámuk és tevékenységük alapján leginkább a kremsi (1616), görzi (1621/1623), judenburgi (1621/1627) és steynri (1632/1635) kollégiumok hasonlíthatók össze.²⁰⁵

¹⁹⁸ Vö. *Molnár*: Mezőváros, 146–148., *Hersche*: Muße und Verschwendung, 60–61. (további szakirodalommal).

¹⁹⁹ Pl. LAW 1649 (Cod. 12220.) 260v.

²⁰⁰ Pl. LAW 1650 (Cod. 12220.) 346v.; LAW 1648 (uo.) 146v., LAW 1650 (uo.) 346v., HCS, 194. (1664), LAW 1668 (Cod. 12065.) 79. Párhuzamként említhető a veszprémi misszió gyakorlatából, hogy csodatévőnek hitt amulett helyett egy katonát ereklje hordására buzdítottak, akinek ettől rémálmai múltak el, vö. *Molnár Antal*: Katolikus egyház a hódolt Dunántúlon. Bp., 2003. (METEM könyvek 44.) 138.

²⁰¹ LAW 1668 (Cod. 12065.) 79.

²⁰² HCS, 127. (1647)

²⁰³ LAW 1645 (Cod. 12219.) 371r., HCS, 155. (1659)

²⁰⁴ LAW 1649 (Cod. 12220.) 260v.

²⁰⁵ Alapításukra vonatkozóan e helyütt csak egy kevésbé ismert forrásra hívom fel a figyelmet: *Elogia fundatorum et benefactorum collegiorum et domorum Provinciae Austriae Societatis Iesu. Anno*

A soproni rendházzal közös vonásuk, hogy kezdettől fogva kollégiumnak szánták őket, ezért gimnáziumuk is hamar kiépült, minden esetben konvikttussal kiegészítve. A jezsuitáknak a városokban, illetve azok környékén vegyes felekezettű közegben kellett helyt állniuk, lelkipásztori munkájuk így nem csak a katolikusok megerősítésére, hanem új hívek megnyerésére is irányult. A városokon belül Sopronhoz hasonló „helyváltoztatásra” Görzben kényszerültek: a város déli széléről a városközpontba költözhettek át és kezdhettek új kollégium- és templomépület emelésébe.²⁰⁶ A kremsi és judenburgi kollégiumok eleve a város meghatározó pontjain kaptak meg középkori templomokat, illetve egyházi (szerzetesi) és polgári épületeket; előbbieket barokkizálták, utóbbiak helyén rendházakat és iskolaépületeket emeltek.²⁰⁷ Steyrben nem a városközpontban, mégis a város meghatározó pontján (Steyrdorf városrészben) teljesen újonnan építhették ki intézményegyesítésüket.²⁰⁸ E kollégiumok rendtagjaik létszámában is hasonlóságot mutatnak: 1640-re 12-19 taggal működtek.

A soproni rendház fejlődése sok szempontból az említettekhez hasonlóan alakult. Alapításának elhúzódása, a kollégium (*Kolleum*), de főként a gimnázium épületének alkalmatlan volta és ebből következő folyamatos építése, még inkább a Társaság városon belüli periférikus helyzete az intézmény lassabb stabilizálódását eredményezték. A magyar határ innenső oldalán a jogi keretek is kevésbé kedveztek a Társaságnak, a nagyon erős lutheránus város(vezetés) ellenállása egészen az 1670-es évekig, a protestáns gyászévtized eseménysoráig meggátolta a jezsuiták városon belüli terjeszkedését. Tette ezt annak dacára, hogy a soproni rendház a régió legtekintélyesebb katolikus arisztokráciájának a

MDCLXXV. Archivum Provinciae Austriae Societatis Iesu (Bécs), Sign. 2 08 12 16. — A kézirat értékéről l. *Kádár Zsófia*: *Fundatores et benefactores. Jezsuita intézmények alapítói és jótevői a rendi emlékezetben a 17. századi Magyar Királyságban*. In: *Egyház és reprezentáció a régi Magyarországon*. Szerk. Báthory Orsolya, Kónya Franciska. Bp., 2016. (Pázmány Irodalmi Műhely, Lelkiségtörténeti tanulmányok 12.) 195–207.

²⁰⁶ A jezsuita épületekről és a görzi jezsuita kollégium kezdeteiről l. *Jean Vallery-Radot*: *Le recueil de plans d'édifices de la Compagnie de Jésus conservé à la Bibliothèque nationale de Paris*. Rome, 1960. 275., *Bernhard Duhr*: *Geschichte der Jesuiten in den Ländern deutscher Zunge*. Bd. II./1. Freiburg im Breisgau, 1913. (a továbbiakban: *Duhr*: *Geschichte*) 348–350.

²⁰⁷ A kremsi kollégium alapításáról, a jezsuita épületek városon belüli helyzetéről l. *Krems-Stein*. (Wissenschaftliche Bearbeitung: Harry Kühnel.) In: *Österreichischer Städteatlas*. Hrsg. von Felix Czeike, Renate Banik-Schweitzer, Gerhard Meißl, Ferdinand Oppl, Andreas Weigl. Wien, 1977–2013. (<http://mapire.eu/oesterreichischer-staedteatlas/> — 2018. márc. 1.; a továbbiakban: *Öst. Städteatlas*); *Andrea Pühringer*: „Topographie der Gegenreformation” oder „Austrian Urban Renaissance”? In: *Staatsmacht und Seelenheil. Gegenreformation und Geheimprotestantismus in der Habsburgermonarchie*. Hrsg. von Rudolf Leeb, Susanne Claudine Pils, Thomas Winkelbauer. Wien–München, 2007. 289–310. (a továbbiakban: *Pühringer*: *Topographie*), itt: 295–298.; *Franz Schönfellner*: *Krems zwischen Reformation und Gegenreformation*. Wien, 1985. 285–289.; *Duhr*: *Geschichte*, 322–325. A judenburgi kollégiumról l. *Judenburg*. (Wilhelm Deuer: *Kommentar zur Siedlungsgeschichte. Wachstumsphasenkarte von Judenburg*.) In: *Öst. Städteatlas; Duhr*: *Geschichte*, 338–339.

²⁰⁸ A steyri kollégium alapításáról, épületeiről l. *Steyr*. (Susanne Claudine Pils: *Kommentar zur Siedlungsgeschichte*. Susanne Claudine Pils und Thomas Bodory, *Wachstumsphasenkarte von Steyr*.) In: *Öst. Städteatlas; Pühringer*: *Topographie*, 301–304.; *Duhr*: *Geschichte*, 332–333.

pártfogását élvezte, cserébe saját rendtagjait mint missziós munkaerőt bocsátva az Esterházy család, illetve Nádasdy Ferenc gróf szolgálataiba. A soproni rendházat főúri missziói is fontossá teheték a rendi vezetés számára, amely az 1660-as évekig komolyan számolt vele egy tervezett magyarországi tercia probációs ház lehetséges helyszínéként. Ez ugyan nem valósult meg, a rendtagok létszáma alapján azonban még a kollégiumi rang hivatalos elnyerése előtt, 1645 körül sikerült „behozni” az említett ausztriai rendházakhoz viszonyított létszámbeli lemaradást, mivel ekkor emelkedett először (három fővel) tíz fölé a közösség létszáma. A Magyar Királyság jezsuita házaihoz képest Sopron másik sajátosságának a német nyelvterülettel való szoros kapcsolata tűnik: az itt működő rendtagok nagy része — közöttük gyakorlatilag a segítőtestvérek teljes állománya — német anyanyelvűként azonosítható. Mindezt pedig éppen az önálló magyar rendtartomány hiánya, a teljes osztrák provincián belül mozgó, mobilis és közös (!) rendtagállomány tette lehetővé.

A rendház 1671 (1674) utáni „külső” története részben ismert. Azt azonban további kutatásnak kell tisztáznia, hogy a megváltozott körülményekhez a rendtagok hogyan alkalmazkodtak, hogyan változott a ház tevékenysége a „térítő földesúri ellenreformáció” új szakaszában, az erőszakosan központosító lipóti várospolitika légkörében.²⁰⁹ E kérdések pedig továbbvezetnek a város és abban a jezsuita kollégium 18. századi történetéhez, amelyből még szintén sok kérdés vár megválaszolásra.

²⁰⁹ A „térítő földesúri ellenreformáció” fogalmára l. *Péter Katalin*: A jezsuiták működésének első szakasza Sárospatakon. In: *Uó: Papok és nemesek. Magyar művelődéstörténeti tanulmányok a reformációval kezdődő másfél évszázadból.* Bp., 1995. (A Ráday Gyűjtemény tanulmányai 8.) 186–199.; nyugat-magyarországi megvalósulására l. *Fazekas István*: Adalékok a fraknoi grófság és a kismartoni uradalom rekatolizációjához. In: *Uó: A reform útján. A katolikus megújulás Nyugat-Magyarországon.* Győr, 2014. (A Győri Egyházmegyei Levéltár kiadványai. Források, feldolgozások 20.) 196–215. I. Lipót abszolutista politikájának a szabad királyi városokra gyakorolt hatásáról l. H. Németh István munkáit, Sopronra vonatkozóan: *H. Németh István*: Az állam szolgálói vagy a város képviselői? A központosuló várospolitika hatásai a soproni politikai elit átrendeződésében. *Soproni Szemle* 61. (2007) 125–141.